

Obojętność Boli

**scenariusze edukacyjne
o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata**

Towarzystwo im.
Edyty Stein

Wydawca publikacji, organizator projektu Obojętność boli:

Towarzystwo im. Edyty Stein, Wrocław

Partnerzy:

Centrum Inicjatyw UNESCO, Wrocław
Muzeum Historii Żydów Polskich, Warszawa
Gedenkstätte Stille Helden (Miejsce Pamięci Milczący Bohaterowie), Niemcy
ISIS Berlin/Niemcy
KZ-Gedenkstätte Mauthausen (Obóz Mauthausen), Austria
LOS – Liberecka Obcanska Spolecnost (Obywatelska Společnost Liberca), Czechy
Rada mládeže Prešovského kraja (Rada Młodzieżowa Regionu Presov), Słowacja
Anne Frank House (Dom Anny Frank), Holandia

Koordynacja projektu:

Paulina Poznańska, Wiktoria Miller

Redakcja merytoryczna publikacji:

Katarzyna Szajda

Autorzy publikacji:

Piotr Dobrosz, Julia Franz, Martin Gbur, Sebastian Górski, Katarzyna Kulińska, Dr Ondrej Lochman, Lukas Meissel, Wiktoria Miller, Paulina Poznańska, Julia Suchar, Katarzyna Szajda, Karolina Wesołowska Saro

Konsultacja merytoryczna:

Dr Beate Kosmala

Redakcja tekstów:

Dajana Denes

Opracowanie graficzne, skład i łamanie:

Dorian Denes

Zdjęcia:

Udostępnione przez Miejsce Pamięci Milczący Bohaterowie, Muzeum Historii Żydów Polskich oraz Ocalonych, Ratujących i ich rodziny.

Druk:

Kontra S.C., www.kontra-druk.pl

Publikacja dostępna jest w wersji online na stronie internetowej: www.righteous.info

Copyright © Towarzystwo im. Edyty Stein, Wrocław, 2010

ISBN 978-83-922670-4-4

Projekt możliwy był dzięki wsparciu:

FUNDACJA WSPÓŁPRACY
POLSKO-NIEMIECKIEJ
STIFTUNG
FÜR DEUTSCH-POLNISCHE
ZUSAMMENARBEIT

GOETHE-INSTITUT
WARSAU

Program „Europa dla obywateli”

Ten projekt jest realizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej.

Ta publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów, a Komisja nie ponosi odpowiedzialności za sposób wykorzystania zawartych w niej informacji.

*Najpierw przyszli po komunistów. Nie odezwałem się, bo nie byłem komunistą.
Potem przyszli po związkowców. Nie odezwałem się, bo nie byłem związkowcem.
Potem przyszli po Żydów. Nie odezwałem się, bo nie byłem Żydem.
Potem przyszli po mnie i nie było już nikogo, kto wstawiłby się za mną.*

Martin Niemöller

Co?

Trzymasz w rękach podręcznik zawierający scenariusze zajęć przybliżające historie Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata, czyli osób nie-żydowskiego pochodzenia, które z narażeniem życia ratowały Żydów podczas II wojny światowej. Scenariusze bazują na indywidualnych losach. Co więcej, ukazują wagę osobistego świadectwa oraz walki z obojętnością zarówno w przeszłości, jak i współcześnie.

Dla kogo?

Nasz podręcznik skierowany jest głównie do nauczycieli przedmiotów humanistycznych w gimnazjach i liceach. Różnorodność metod oraz relatywnie elastyczne ramy czasowe pozwalają nauczycielom różnych przedmiotów, m.in. historii, języka polskiego i wiedzy o społeczeństwie, zaadaptować scenariusze dla potrzeb szkolnych programów nauczania. Scenariusze bazują na historiach konkretnych osób, które są również opisane w publikacji. Można jednak z łatwością wykorzystać zaproponowane metody dydaktyczne, nawiązując do biografii innych Sprawiedliwych i Ratujących.

Scenariusz może być przydatny także edukatorom i trenerom zajmującym się edukacją historyczną, obywatelską, edukacją o Holokauście oraz edukacją na rzecz aktywnej partycypacji podczas lokalnych i międzynarodowych projektów młodzieżowych.

Przez kogo?

Scenariusze zostały przygotowane przez międzynarodową grupę ekspertów w zakresie edukacji o Holokauście i edukacji obywatelskiej, w tym trenerów i nauczycieli. Edukatorzy pochodzący z sześciu krajów Europy, wykorzystując różnorodność swoich doświadczeń, wypracowali narzędzia dydaktyczne podczas dwóch spotkań roboczych, które miały miejsce we Wrocławiu w pierwszej połowie 2010 roku.

Dlaczego?

Dlatego że historie tych niesamowitych ludzi, którzy ryzykowali swoje życie, ratując innych, wciąż nie są dobrze znane.

Dlatego że historie osób, które pomagały prześladowanym, pokazują, że nawet podczas wojny, w czasach dyktatury każdy ponosi indywidualną odpowiedzialność za swoje czyny.

Dlatego że historie, w których ktoś decyduje się udzielić pomocy, pokazują, że większość ludzi, która nie pomagała, również dokonała wyboru.

Dlatego że obojętność wciąż jest obecna w naszej rzeczywistości, więc refleksja nad jej konsekwencjami jest bardzo ważna.

Dlatego że rzadko patrzymy na historię z indywidualnej perspektywy, podczas gdy takie właśnie podejście wnosi nową jakość do nauczania historii.

Dlaczego Wrocław?

Wszystkie cztery historie związane są z Wrocławiem – miastem w południowo-zachodniej Polsce o międzykulturowej historii: czeskiej, niemieckiej i polskiej. Po roku 1945 ludność Wrocławia uległa niemal całkowitej wymianie. Wiele osób musiało się bowiem wyprowadzić, a na ich miejsce przyszli inni; część z nich została zmuszona do opuszczenia swoich dotychczasowych domów. Wraz z nimi przybyli do miasta Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata, których historie przez wiele lat były przemilczane, ponieważ z nikim na ten temat nie rozmawiali. Jednocześnie wydarzenia, które miały miejsce podczas wojny we Wrocławiu (Breslau) były również zapomniane, ponieważ osoby, które je znały, były zmuszone opuścić miasto. Chcieliśmy przywołać w tym właśnie miejscu wspólną polsko-niemiecką pamięć o ludziach, którzy ryzykowali swoje życie, by pomagać innym w potrzebie.

Co znajdziesz w podręczniku?

► HISTORIE

Historie Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata / Ratujących z Zagłady – krótkie historie Sprawiedliwych i Ratujących z przed- i powojennego Wrocławia wraz ze zdjęciami oraz osiami czasu obrazującymi najbardziej znaczące wydarzenia biograficzne. Historie te stanowią tło dla scenariuszy warsztatów.

► SCENARIUSZE ZAJĘĆ

Opisy przebiegu warsztatów bazujących na czterech wyżej wspomnianych historiach wraz ze szczegółowymi informacjami dotyczącymi celów i rezultatów edukacyjnych, procesu przygotowania zajęć oraz użytych w poszczególnych modułach metod. W załącznikach znajdziesz również gotowe do druku materiały.

► O PROJEKCIE

Zwięzła informacja o projekcie „Obojętność Boli” – w tym o programie edukacyjnym, którego częścią jest podręcznik, jak i mobilnej wystawie przedstawiającej historie Sprawiedliwych z warsztatów.

Autorzy publikacji – krótkie notki biograficzne ekspertów zaangażowanych w proces wypracowywania materiałów edukacyjnych.

Wrażenia uczestników – opinie z próbnych warsztatów na temat Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata.

► POMOCE DYDAKTYCZNE

Wskazówki dla prowadzących – w związku z tym, że dyskusje podsumowujące oraz praca w małych grupach odgrywają znaczącą rolę we wszystkich proponowanych scenariuszach, postanowiliśmy zebrać najważniejsze wskazówki dotyczące facylitacji dyskusji oraz pomysły na to, w jaki sposób można kreatywnie podzielić uczestników warsztatu na małe grupy.

Słownik pojęć – wyjaśnienie podstawowych terminów, które nie zawsze stanowią część podstawy programowej, a które mają szczególne znaczenie dla kontekstu historycznego prezentowanych w scenariuszach historii.

DVD – z elektroniczną wersją scenariuszy wraz załącznikami gotowymi do druku (materiały dla uczestników oraz nauczycieli i edukatorów) oraz materiałami audiowizualnymi dotyczącymi wybranych historii.

Spis treści

HISTORIE

Sława i Izydor Wołosiańscy	11
Rodzina Jaworskich	14
Werner Krumme	17
Elfriede Wagenknecht (z domu Rodewald)	20

SCENARIUSZE ZAJĘĆ

Wybór Sławy i Izydora	25
Historia pewnego wyboru	39
Drzewo Wernera Krummego	51
Czego dokonała Elfriede... Opowieść o prawdziwej odwadze	63

O PROJEKCIE

O projekcie	73
Autorzy publikacji	75
Wrażenia uczestników	80

POMOCE DYDAKTYCZNE

Wskazówki dotyczące facylitacji dyskusji	85
Metody podziału na małe grupy robocze	86
Słownik pojęć	88

Historie

Sława i Izydor Wołosiańscy

SPRAWIEDLIWI WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA

Jarosława (zwana Sławą) Wołosiańska (z domu Skolska) urodziła się w Borysławiu, ale do szkoły uczęszczała już w Drohobyczu (oba te miasta znajdowały się w granicach przedwojennej Polski, dziś należą do Ukrainy). Izydor Wołosiański urodził się i dorastał w Drohobyczu, gdzie jego ojciec prowadził warsztat rzemieślniczy. Współwłaścicielem warsztatu był Żyd, który miał syna w wieku Izzydora. Chłopcy byli bliskimi przyjaciółmi.

Podczas wojny

Sława i Izydor spotkali się w Drohobyczu już podczas okupacji niemieckiej. Izydor był wówczas kierownikiem warsztatów mechanicznych. W tym samym miejscu pracowało wielu Żydów, z którymi Izydor był zaprzyjaźniony. W 1941 roku Izydor i Sława doraźnie pomagali swoim żydowskim przyjaciołom. Jednak już rok później okazało się, że dorywcza pomoc przestaje być wystarczająca. Izydor, razem z żydowską rodziną Stocków, przygotował kryjówkę w piwnicy domu przy ul. Szaszkiewicza 9. Wilhelm Stock był stolarzem, a Izydor – „złotą rączką”. Razem zdołali wybudować stosunkowo wygodne schronienie, w którym był dostęp do gazu i bieżącej wody oraz toalety. Izydor zaufał Sławie i powiedział jej o kryjówce, a ona zgodziła się pomóc.

Sława i Izydor Wołosiańscy z córką, 1943

Pierwszymi osobami, które ukryły się w piwnicy, były dwie córeczki Stocków: 9-letnia Stella i 6-letnia Mitka, razem z ich nianią, Salą. Stopniowo kolejne osoby dołączały do ukrywających się. Gdy Izydor i Sława brali ślub (w styczniu 1943) w piwnicy przebywało już 14 osób. Jako małżeństwo Wołosiańscy wprowadzili się do mieszkania znajdującego się bezpośrednio nad piwnicą. Na pierwszym piętrze tego domu mieszkał Niemiec. Z jednej strony stanowiło to dodatkowe ryzyko, zmuszające do zachowania szczególnej ostrożności, z drugiej zaś – chroniło w pewnym stopniu cały dom i jego mieszkańców przed podejrzeniami i przeszukaniem.

Do piwnicy wiodły drzwi ukryte w podłodze kuchni Wołosiańskich. Mogły być otwierane jedynie od wewnątrz. Kiedy Sława lub Izydor chcieli dostać się do kryjówki, musieli zapukać i dopiero wtedy ukrywający się w środku otwierali im. Gdy chcieli wyjść na zewnątrz, mogli to zrobić jedynie w niewielkich, dwu- lub trzyosobowych grupach. Izydor często schodził i grywał z ukrywającymi się w karty, przynosił

dzieciom słodczyce, próbował dodawać im otuchy. Gdy Izydor był na dole, Sława zostawała w domu i czuwała nad bezpieczeństwem wszystkich.

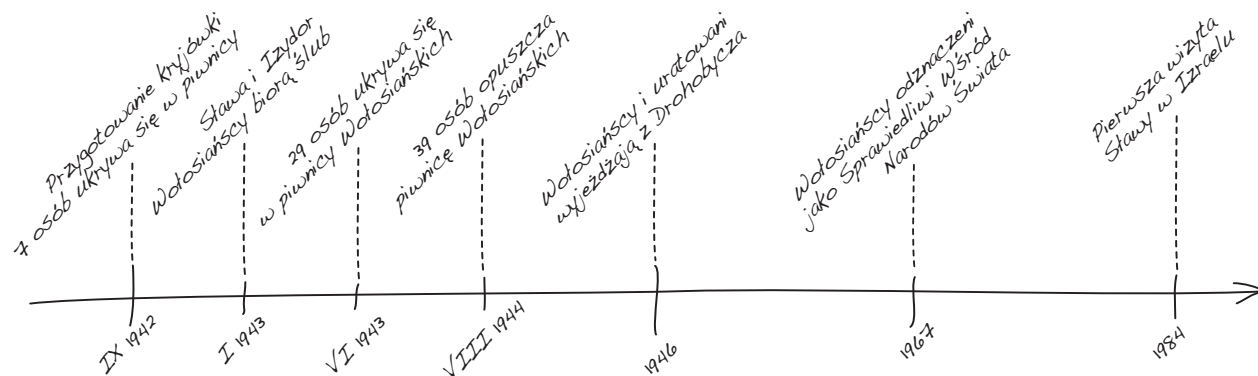
Większość z ukrywających się zeszła do piwnicy w czerwcu 1943 roku, czyli w czasie likwidacji drohobyckiego getta. W ostatnim okresie istnienia kryjówki piwnica była bardzo zatłoczona: ludzie leżeli na dwóch poziomach, a wyprostowanie się było możliwe wyłącznie w jednym z rogów pomieszczenia. W sumie w piwnicy Wołosiańskich ukrywało się 39 osób. Wszyscy przeżyli.

Izydor był głównym inicjatorem pomocy i większość ukrywających się ludzi została sprowadzona przez niego. Kiedy wracał do domu, Sława odczytywała z wyrazu jego twarzy, że obiecał pomóc kolejnej rodzinie lub grupie ludzi. Kiedyś powiedziała mu, że powinien postawić na ulicy znak informacyjny: *Przy Szaszkiewicza 9 ukrywamy wszystkich Żydów, którzy nie mają dokąd pójść.*

Ludzie ukrywający się w piwnicy musieli zachowywać się ostrożnie i cicho. Między innymi korzystanie z toalety było możliwe tylko dwa razy dziennie, w określonych godzinach. W tym samym czasie piętro wyżej Sława prała lub zmywała, tak by nie było słychać płynącej rurami wody.

W sierpniu 1943 roku Sława urodziła pierwszą córkę, Anię. W ciągu dnia, gdy Izydor pracował, Sława spędzała czas na zdobywaniu jedzenia dla ukrywających się. Chodziła po całym mieście, kupując żywność w różnych miejscach i chowając ją do wózka Ani. Wszyscy, którzy znaleźli schronienie w piwnicy, oddawali oszczędności na zakup pożywienia dla całej grupy.

Było kilka momentów, kiedy kryjówka była bliska odkrycia przez Niemców. Przy okazji jednej z takich sytuacji, tuż przed narodzinami Ani, ukrywający się powiedzieli Wołosiańskim, że powinni ich zostawić i uciekać. Ale Izydor nie chciał o tym nawet słyszeć: *Nigdzie nie pójdziecie. Zginie 39 osób, to zginą jeszcze trzy, a ja was postanowiłem uratować i zrobię to.* W ten sposób pozostali razem aż do wyzwolenia w sierpniu 1944 roku. W pierwsze urodziny Ani, 4 sierpnia 1944, wszyscy opuścili piwnicę Wołosiańskich. Ci, którzy przebywali tam od początku do końca, spędzili w niej 22 miesiące.

Po wojnie

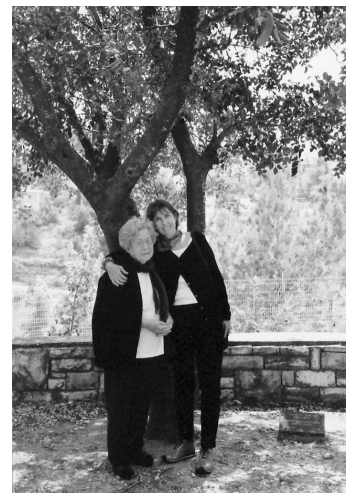
Tuż po wyzwoleniu Sława przeżyła załamanie nerwowe. Przez kilka tygodni nie była w stanie wyjść z domu i przerażał ją każdy szelest. Ukrywający się ludzie wyszli na wolność i dowiedzieli się, że ich rodziny zostały wymordowane. Z początku wielu z nich nie potrafiło się cieszyć. Niektórzy wyjechali i nigdy więcej nie widzieli tych, którzy ocalili im życie. Inni, wręcz przeciwnie, do końca życia byli w kontakcie z Wołosiańskimi. Izydor i Sława osiedlili się w 1946 roku we Wrocławiu w zachodniej Polsce. Ocaleni rozjechali się po świecie – żyli w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii i Izraelu.

Dzięki staraniom uratowanej Tovy Stock (wcześniejsze imię Gienia Stock) Wołosiańscy zostali odznaczeni medalem Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata już w 1967 roku. Nie mogli wtedy jednak pojechać do Izraela, bo wybuchła wojna sześciodniowa. Ponieważ zerwane zostały wówczas stosunki dyplomatyczne między Polską a Izraelem, Izydor nie mógł odwiedzić swoich przyjaciół. Zmarł w 1971 roku.

W kwietniu 1984 roku Sława po raz pierwszy była w Izraelu. Ocaleni witali ją na lotnisku. Od tego czasu gościli ją wiele razy. Żartowała, że nikt w Izraelu nie zna tego kraju tak dobrze jak ona. Odeszła w grudniu 2006 roku we Wrocławiu.

W piwnicy ukrywały się między innymi rodziny:

- Stocków (5 osób)
- Miszlów (5 osób)
- Klinghofferów (4 osoby)
- Tepperów (3 osoby)
- Lindtów (3 osoby)
- Hendlów (3 osoby)
- Strasserów (3 osoby)
- Levich (3 osoby)

Sława Wołosiańska z jedną z uratowanych Shuly Alexander pod drzewem w Alei Sprawiedliwych w Yad Vashem, 1980

Rodzina Jaworskich

SPRAWIEDLIWI WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA

Przed wojną

Rodzina Jaworskich prowadziła w Mielnicznem koło Turki nad Stryjem (woj. lwowskie w przedwojennej Polsce) 24-hektarowe gospodarstwo, gdzie hodowała kury i krowy. Mikołaj, głowa domu, pieniądze na rozbudowę roli zarobił w Ameryce i dzięki temu stał się właścicielem jednego z zamożniejszych obejść w okolicy. Razem z żoną Anną wychowywał sześcioro dzieci. Mikołaj, Olga, Wiktoria, Helena, Anna zwana Anielą i Antonina nie chodzili do szkoły, bo musieli pracować na gospodarstwie. Ich ojciec zmarł bowiem już w 1940 roku.

Podczas wojny

Mendel Zeifert (ur. ok. 1900) z córką Rózią (ur. ok. 1935), bratową Franią (ur. ok. 1900) oraz jej synem Luśkiem (ur. ok. 1932), mieszkający w Turce, postanowili przedostać się na Węgry lub Słowację wiosną 1942 roku, po serii masowych egzekucji ludności żydowskiej oraz wywózkach do Bełżca. Ktoś za opłatą obiecał przerzucić ich przez granicę. Wywiózł ich jednak do lasu i zostawił. Tam natknęli się na Zeifertów wracający z zakupów z Turki młody Mikołaj Jaworski ze stryjem Nikolcze. Zabrali ogołoconą z pieniędzy i mienia czwórkę i przywieźli do gospodarstwa, gdzie Anna Jaworska zdecydowała się udzielić im pomocy.

Jaworscy mieszkali w domu, który dzielili z ukraińską rodziną Tylwaków. Poza domem w ich obejściu stały stajnia, obora, stodoła i tzw. komora, gdzie trzymali skrzynie ze zbożem. We wszystkich tych miejscach Zeifertowie ukrywali się podczas swojego pobytu w gospodarstwie, np. w kryjówce wykopanej w klepisku w oborze. Jedzenia im nie brakowało, nawet na przednówku, kiedy wielu sąsiadów głodowało. Tuż po dojeniu Anna podawała Zeifertom świeże mleko. Dostawali masło, pieczony w domu chleb, mięso i zupy. Zabudowania kilkakrotnie służyły również za kryjówkę działającej w okolicy żydowskiej partyzantce. Kilkuosobowa grupa chowała się m.in. na strychu obory.

Po wsiach krążyły więc różne plotki. Ktoś powiedział, że Mikołaj „skrzywdził” Żydów. W odwecie 10-osobowa grupa kobiet i mężczyzn z lasu pod przewodnictwem Ukraińca napadła na domostwo Jaworskich. Annie grozili bronią, jej syna Mikołaja pobili, a gospodarstwo obrabowali. Anna w rozpacz poszła poskarżyć się Zeifertom. Chciała, żeby odeszli, ale oni zostali. Niedługo inna grupa kilkunastu ludzi z lasu, dowodzona przez Szaję, syna szkolnej koleżanki Anny, przyszła do gospodarstwa. Kobieta zrelacjonowała mu przebieg napadu. Ostatecznie grupa odpowiedzialna za napad oddała skradzione dobra.

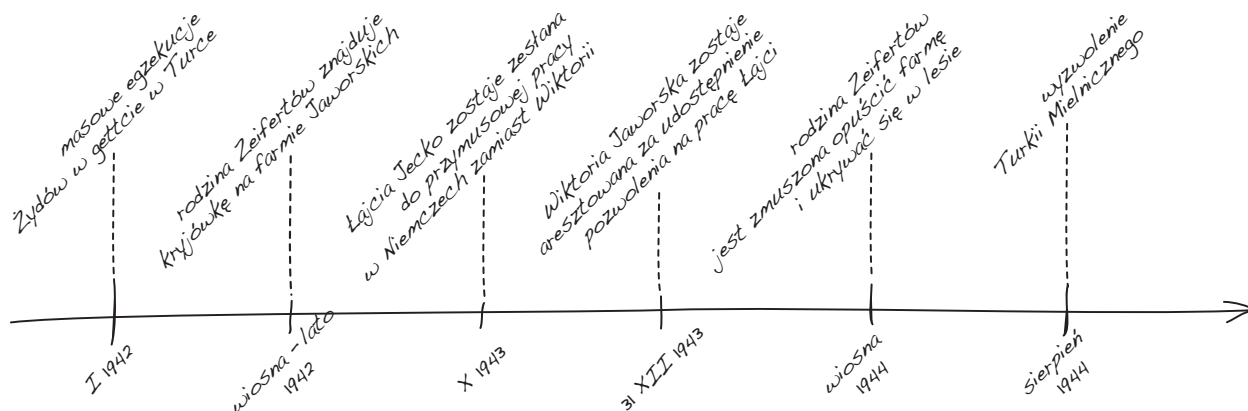
Inną osobą, która otrzymała pomoc od Jaworskich była żydowska koleżanka Wiktorii – Łajcia Jecko, która mieszkała w sąsiedztwie. Kiedy Wiktoria dostała nakaz wyjazdu na roboty do Niemiec, ale z racji wątpliwej budowy ciała, nie została zakwalifikowana, Łajcia poprosiła o przekazanie jej papierów. W rezultacie pojechała zamiast niej. Po trzech miesiącach przysłała list, w którym dziękowała za pomoc. We wtorek 31 grudnia 1943 roku o godzinie 11 w gospodarstwie Jaworskich pojawiło się gestapo. Wiedzieli, że Wiktoria oddała swoje papiery komuś innemu i przyszli ją aresztować. Dziewczyna najpierw trafiła do więzienia w Turce, a potem przeniesiono ją do Drohobycza. Po przesłuchaniu odesłano ją do domu z braku dowodów.

Wiktoria Sozańska

Latem 1944 roku w wyniku zbliżającego się frontu Niemcy zaczęli się wycofywać. Z części domu, który Jaworscy dzielili z Tylwakami, wykwaterowali ukraińską rodzinę i zrobili punkt łącznościowy. Anna zmuszona była wyprowadzić Zeifertów do lasu, kilometr od domu. Na górze odciętej rzeczką i osłoniętej jałowcami urządzili kryjówkę. Najmłodsze córki nosiły im jedzenie. Było to niebezpieczne i bardzo dla nich stresujące. Anna szykowała bańki mleka, śmietany i ser. Kosze wypełnione jedzeniem były zbyt ciężkie, żeby je nieść. Dziewczynki ciągnęły je więc po ziemi. Któregoś dnia spotkały jednego z oficerów, którego znały z punktu łącznościowego. Wprowadził nie zwrócił uwagi na nadmiar jedzenia, ale Helena Jaworska bardzo przeżyła to zdarzenie. Trzy tygodnie spędziła w łóżku.

Przez cały okres ukrywania Mendel Zeifert prowadził pamiętnik. Papier organizowała mu Anna. Dziś siostry Jaworskie mają kserokopie kilkunastu stron drobno zapisanych kartek. Na tych samych kartkach Mendel uczył Różę pisać. Po wyzwoleniu zabrał ze sobą wszystkie wspomnienia.

Po wojnie

Po wojnie rodzina Jaworskich przeniosła się w okolice Wrocławia, gdzie dostała mieszkanie po Niemcach, którzy opuścili miasto. Wiktoria na mocy wyroku zesłana została na pięć lat na Syberię za rzekomą kolaborację z Ukraińcami. Po dwóch latach wróciła do Mielnicznego, gdzie wyszła za mąż i urodziła pierwszą córkę. Po jakimś czasie dołączyła do rodziny we Wrocławiu. Razem z Heleną mieszkają tam do dziś.

W listopadzie 2008 roku Wiktoria z córką Nelly pojechała na zaproszenie Żydowskiej Fundacji Sprawiedliwych do Nowego Jorku. Reprezentowała całą rodzinę Jaworskich. Helena z powodu choroby nie mogła bowiem podróżować za ocean. Podczas wizyty w Stanach Wiktoria spotkała się pierwszy raz po 65 latach z Rózią Zeifert, obecnie Shoshaną Rothschild. Na temat tego spotkania rozpisywała się nowojorska prasa.

Helena Jaworska i Anna (Aniela) Cała Jaworska,
Wrocław 2009

Mendel, Frania, Rózia i Lusiek byli jedynymi członkami rodziny Zeifertów z Turki, którzy przeżyli wojnę. Po wejściu Rosjan wrócili do miasta. Przez jakiś czas żyli w Polsce, następnie w Bawarii, a ostatecznie zamieszkali w Ameryce. Po latach Rózia przeprowadziła się do Izraela. Mendel i Frania pobraли się. Pod koniec lat 50. i w latach 60. dwa lub trzy razy odwiedzili Polskę i rodzinę Jaworskich. Rózia z Luśkiem nigdy nie wrócili w tamte strony.

W 1988 roku Anna Jaworska i jej syn Mikołaj otrzymali medal Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata. 5 lat później ten sam tytuł został przyznany Oldze, Wiktorii i Helenie.

Werner Krumme

SPRAWIEDLIWY WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA

Werner Krumme

Werner Krumme urodził się w Dortmundzie (w Niemczech) w 1909 roku. Tam chodził do szkoły średniej oraz uzyskał dyplom handlowca. Wychowywał się w rodzinie protestanckiej, lecz sam nie był religijny. Jego rodzice sympatyzowali z nazistami, on natomiast miał poglądy lewicowe. Nigdy nie był członkiem żadnej partii.

W 1931 roku w Essen poznał Ruth Hass, z którą szybko się zaprzyjaźnił. Prawie rok później dziewczyna wyznała mu, że mimo że jest ochrzczona jako luteranka, ma żydowskie korzenie. Werner zdziwił się, że nie powiedziała mu tego wcześniej. Nie stanowiło to dla niego bowiem żadnego problemu. Pobrali się w maju 1933 roku.

Wraz z przejściem przez nazistów władzy w Niemczech rozpoczęły się systematyczne akty dyskryminacji i prześladowania niemieckich Żydów. Zgodnie z nazistowskim ustawodawstwem Ruth była Żydówką. Krumme'owie żyli więc razem jako tzw „mieszane małżeństwo”, co do pewnego stopnia chroniło Ruth. Jednakże Werner był prześladowany w pracy z powodu pochodzenia swojej żony. Codziennie oboje byli upokarzani i wytykani palcami.

W 1939 roku, kiedy wojsko niemieckie weszło do Polski, mężczyznę wcielono do Wehrmachtu, ale już po roku został zwolniony niehonorowo z niemieckiej armii z uwagi na swój związek z Żydówką.

Wernerowi udało się dostać pracę w Breslau (dzisiejszym Wrocławiu), gdzie razem z Ruth natychmiast się przeprowadzili. Tam bowiem nikt ich nie znał i nie wiedział o ich sytuacji. W nowym miejscu zaprzyjaźnili się z grupą ludzi, którzy byli politycznymi przeciwnikami nazistów. Wśród nich byli znany prawnik Alfons Lasker oraz jego żona Edith – bardzo utalentowana skrzypaczka. Mieli oni trzy córki: Marianne, która zdołała uciec do Anglii jeszcze przed wojną, Renate (ur. 1924) oraz Anitę (ur. 1925). Do 1940 roku rodzina Laskerów zajmowała piękne mieszkanie przy ulicy Höfchenstraße (dzisiejszej Tadeusza Zielińskiego). Wszystkie ich próby wyemigrowania spełzły na niczym.

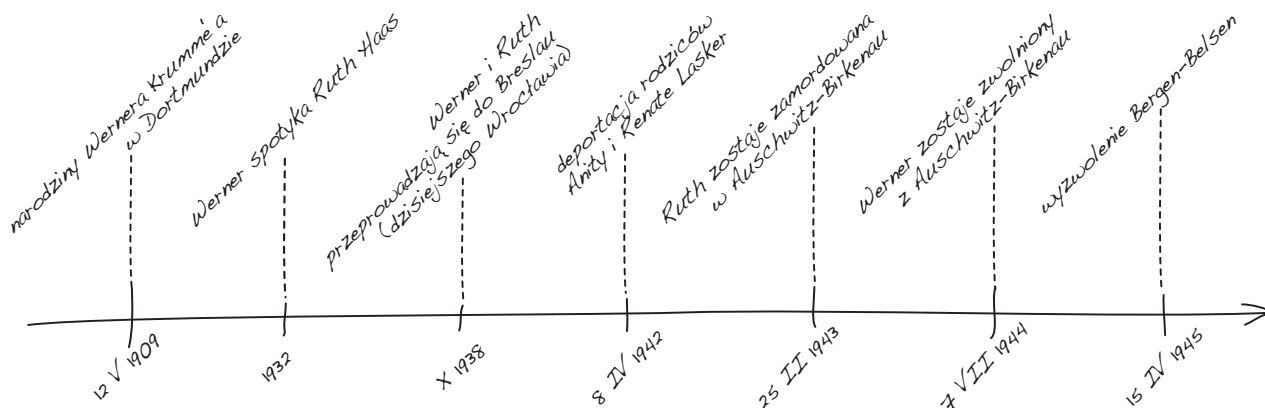
8 kwietnia 1942 roku Alfons i Edith zostali zmuszeni przez nazistów do spisania całego swojego dobytku oraz do stawienia się w „punkcie zbiorczym”. Renate i Anita, które były już wtedy zatrudnione jako robotnice przymusowe, nie znajdowały się na liście deportacyjnej. Alfons nie zgodził się wziąć ze sobą córek. Po deportacji rodziców dziewczynki otrzymały od nich tylko 3 listy. Potem słuch o nich zaginął. Laskerowie zostali zamordowani w Izbicy niedaleko Lublina.

Anita i Renate pracowały w fabryce papieru w Breslau. Udało im się skontaktować z zakonspirowanym francuskim ruchem oporu, którego przedstawiciele byli cywilnymi pracownikami tej samej fabryki. Obie

siostry mówiły po francusku dość dobrze, więc mogły się z nimi porozumieć. Z ich pomocą zdobyły fałszywe dokumenty francuskich robotnic. Zdecydowały się bowiem uciec do Francji, gdyż cały czas żyły w niepewności i zagrożeniu, że znajdują się na liście deportacyjnej.

Anita i Renate zdradziły swoje plany Krumme'om, którzy w tym czasie się nimi opiekowali. Werner nalegał na spotkanie z francuskimi robotnikami, by sprawdzić, czy może im zaufać. Francuzi wydali mu się uczciwi, więc pomógł im przygotować fałszywe dokumenty w swoim mieszkaniu jesienią 1942 roku. Anita i Renate spędziły ostatnie dni przed ucieczką razem z Krumme'ami. Gdy Werner i Ruth odprowadzali elegancko ubrane dziewczynki bez Gwiazd Dawida na ramionach na peron dworca kolejowego w Breslau, niespodziewanie pojawiło się gestapo i aresztowało całą czwórkę. Najwidoczniej zostali przez kogoś zdradzeni.

Krumme'owie i siostry Lasker zostali odseparowani od siebie i osadzeni w więzieniu w Breslau. Po rozprawie sądowej dziewczynki zostały skazane na 18 miesięcy więzienia w zawieszeniu na 3 lata, ale w końcu obie zostały deportowane do Auschwitz-Birkenau. Kiedy okazało się, że Anita świetnie gra na wiolonczeli, została członkinią obozowej orkiestry dziewczęcej, co prawdopodobnie uratowało im życie. W listopadzie 1944 roku obie siostry zostały przetransportowane do obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen, w którym doczekały wyzwolenia z rąk brytyjskich żołnierzy 15 kwietnia 1945 roku.

Z końcem stycznia 1943 Werner również został osadzony w Auschwitz-Birkenau. Będąc Aryjczykiem i więźniem politycznym jednocześnie, nosił czerwony trójkąt na ramieniu. Ruth tuż po przybyciu do obozu (najprawdopodobniej 25 lutego tego samego roku) zginęła w komorze gazowej. Jakiś czas później oficer SS poinformował Wernera, że jego żona nie żyje i powiedział mu, że teraz może czuć się szczęśliwy, bo „pozbył się tej żydowskiej świni”.

Dzięki swojemu pochodzeniu Werner został w Auschwitz więźniem funkcyjnym. Pracował w służbie zwanej Arbeitsdienst, przydzielającej więźniów do pracy. Mając taką „uprzywilejowaną” pozycję mógł pomagać innym, np. kierując ich do łżejszej pracy albo skreślając z list osób przeznaczonych na śmierć. Pomagał

w szczególności Żydom. Żydowscy więźniowie (m.in. Werner Bab) zeznali później, że Krumme pomagał ludziom jak tylko mógł i wielu zawdzięcza mu życie.

W lipcu 1944 roku zwolniono Wenera z obozu. Miał zostać natychmiastowo wcielony do Wehrmachtu, ale udało mu się tego uniknąć. Po wojnie mówił, że nie chciał walczyć w służbie „morderców swojej żony”. Próbował dowiedzieć się więcej o jej śmierci, ale jako dowód dostał jedynie akt jej zgonu wydany przez administrację Auschwitz-Birkenau.

Po wojnie Krumme zamieszkał w Monachium, gdzie ponownie się ożenił i wychowywał dwie córki. Był bardzo aktywny w organizacjach zrzeszających byłych więźniów obozów koncentracyjnych oraz zwalczających skrajną prawicę w Niemczech. W 1964 roku został odznaczony medalem Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata. Zmarł w Monachium w 1972 roku.

Elfriede Wagenknecht (z domu Rodewald)

RATUJĄCA Z ZAGŁADY

Elfriede Rodewald urodziła się w 1909 roku w Habelschwerdt (dzisiejszej Bystrzycy Kłodzkiej na Dolnym Śląsku, przed wojną w granicach Niemiec). Dorothea Fauth, jej przyjaciółka żydowskiego pochodzenia, nie zgłosiła nigdy wniosku do Yad Vashem o nadanie jej tytułu Sprawiedliwej Wśród Narodów Świata. Jednak dzięki jej staraniom w 1976 roku Elfriede otrzymała najwyższe państwowe odznaczenie w Niemczech – Order Zasługi Republiki Federalnej Niemiec (Bundesverdienstkreuz). 10 lat później przeprowadzono z nią wywiad. Zmarła w Berlinie Zachodnim 15 stycznia 1990 roku.

Dorothea Fauth urodziła się w 1912 roku w bogatej rodzinie berlińskich Żydów. Jej ojciec, profesor Karl Fries, był matematykiem. Dorothea została fotografką i pracowała w tym zawodzie do 1934 roku. W 1931 wyszła za mąż za dra Reinholda Fautha, Niemca nieżydowskiego pochodzenia. W tym czasie pracował on w parlamencie pruskim jako stenograf, jednak już w 1933 roku stracił tę posadę przez fakt bycia w związku małżeńskim z Żydówką oraz członkostwo w partii socjaldemokratycznej. Od dojścia do władzy naziści chcieli bowiem wyeliminować całą polityczną opozycję. W latach 1936-1937 Dorothea urodziła synów – Lothara i Michaela. W 1943 roku czuła się bardzo zagrożona, uciekła więc z chłopcami do Breslau (dzisiejszego Wrocławia), gdzie przyjęła ich pod swój dach Elfriede Wagenknecht. Reinhold, ciągle pod presją gestapo, został w Berlinie. Nie zdradził miejsca pobytu swojej żony. Jak większość ludzi pozostających w „mieszanych związkach” był zmuszany do pracy w obozie Organizacji Todt, podległej Ministerstwu Uzbrojenia i Produkcji Wojennej Trzeciej Rzeszy.

Elfriede z synami Dorothei

Przed wojną

Elfriede w wieku 6 lat straciła matkę i wraz z rodziną przeprowadziła się z Habelschwerdt do Schweidnitz (dzisiejszej Świdnicy). Miała troje rodzeństwa – dwoje było starszych od niej, a jedno młodsze. Jej ojciec, urzędnik pocztowy, był bardzo wierzącym katolikiem. Wysłał więc córkę do przyklasztornej szkoły Urszulanek. Po jego śmierci, w 1925 roku, Elfriede zajmowała się swoim ukochanym młodszym bratem.

Po skończeniu szkoły pracowała jako maszynistka dla kilku katolickich gazet w Schweidnitz, z których jedna wydawana była przez Georga Licheya, osobę o skrajnie antynazistowskim nastawieniu. W 1918 roku Lichey

został pacyfistą w wyniku doświadczeń, jakie zdobył jako kapitan podczas I wojny światowej. Dwie jego antologie „Kronika ludzkości” („Chronik der Menschheit” z 1929/ 1930) ujawniały antyreżimowe poglądy autora. Natychmiast po przejęciu władzy przez nazistów w 1933 roku Georg został aresztowany i uwięziony w obozie koncentracyjnym Dürrgoy w Breslau, gdzie był maltretowany. Elfriede mówiła, że zachowanie i sposób myślenia Licheya miały na nią silny wpływ.

Od 1933/ 34 musiała znaleźć sobie inne miejsce pracy i została ostatecznie sekretarką w nazistowskim czasopiśmie w Breslau. Tam pewnego dnia spotkała Fritza Wagenknehta, którego poślubiła w 1937 roku w obrządku protestanckim. W tym czasie Elfriede głęboko rozczarowywały postawy wielu katolików. Jej teść był właścicielem fabryki papieru, którą odziedziczył jej mąż, a ona go wspierała.

W czasie wojny

Wagenknechtowie mieszkali w Breslau przy Vierturmstrasse (dzisiejszej ul. Karola Miarki) i zarządzali fabryką. Pracowały w niej wówczas niemal wyłącznie kobiety. Po śmierci chorego na płuca Fritza w sierpniu 1942 Elfriede sama utrzymywała zakład. Na szczęście udało jej się sprowadzić do miasta najmłodszego brata i ustrzec go tym samym przed wysłaniem na front wschodni. Przez około pół roku był oficjalnie dyrektorem fabryki, aż nakazano mu powrót na front. Krótco potem został ranny i zmarł w szpitalu wojskowym w Allenstein (dzisiejszym Olsztynie).

Jesienią 1943 roku Elfriede przeżyła załamanie nerwowe i na kilka dni wyjechała nad Morze Bałtyckie, by dojść do siebie. Tam spotkała Dorotheę, z którą się zaprzyjaźniła. Po tygodniu jednak wszyscy musieli opuścić letnisko. W tej sytuacji Dorothea zwierzyła się Elfriede, że jest Żydówką i straszliwie boi się powrotu do Berlina. Przyjaciółka spontanicznie zaoferowała jej pomoc i zaprosiła kobietę z dziećmi do swego domu w Breslau.

Przez ponad rok matka z synami ukrywała się w trzypokojowym mieszkaniu Elfriede w nieustannym strachu przed denuncjacją i kontrolą gestapo. Szczególnie trudny był czas, kiedy do Elfriede, uciekając przed bombardowaniami Berlina, przyjechała jej siostra, zwolenniczka nazistów. Podejrzewała bowiem, że Dorothea jest Żydówką. Pewnego dnia Elfriede została wezwana na policję. Na szczęście funkcjonariusz tylko ją ostrzegł i zasugerował, że ktoś na nią doniósł, ale nic w związku z tym nie zrobił. Kobieta podejrzewała, że denuncjatorką była jej własna siostra.

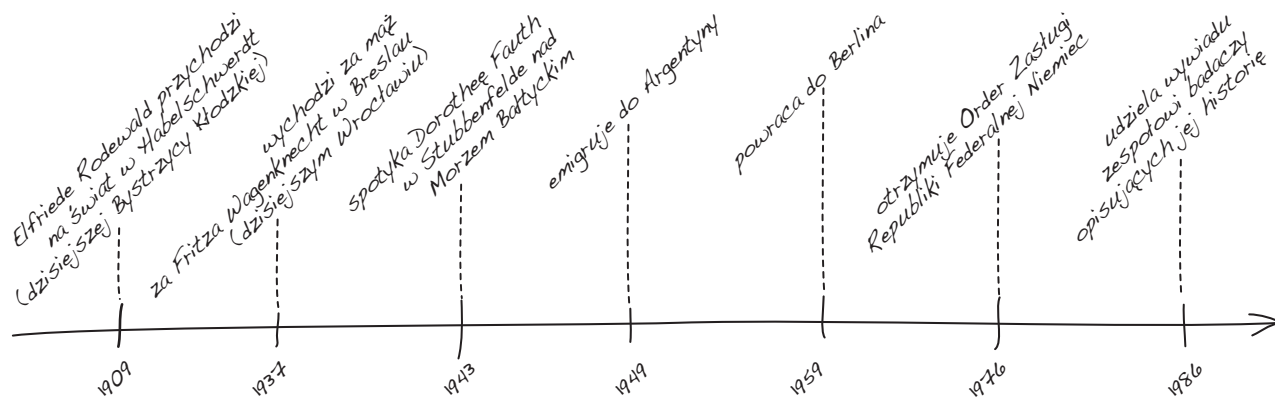
Pod koniec stycznia 1945 roku miejscowy urzędnik SA zażądał od Dorothei okazania dokumentów. Był to znak, by opuścić Breslau, tak szybko jak to tylko możliwe. Elfriede zdecydowała się towarzyszyć przyjaciółce i chłopcom w ich niebezpiecznej podróży do Turynii. Kobiety udawały, że ciemnowłose Lothar jest synem Elfriede, podczas gdy jasnowłose Michael – Dorothei. W małym mieście Schmalkaden, dokąd dotarli, znów trzeba się było ukrywać w strasznych warunkach. Po wyzwoleniu, w czerwcu 1945, wróciły do Berlina.

Elfriede Wagenknecht na balkonie

W 1947 roku Dorothea i jej synowie wyemigrowali do Urugwaju, a rok później do Argentyny, gdzie wyjechali jeszcze przed wojną rodzice Dorothei. Reinhold dołączył do żony i dzieci w 1948 roku. Również Elfriede, która czuła się samotna w Niemczech, wyjechała za nimi i zamieszkała w Buenos Aires. Jednakże w 1956 roku Reinhold wrócił do Berlina, a 3 lata później również Elfriede, by zająć się schorowanym mężczyzną. Dorothea z chłopcami zostali w Argentynie. Lothar i Michael żyją tam do dziś, pracując jako lekarze.

Dorothea poparła swoją przyjaciółkę, by ta otrzymała najwyższe niemieckie odznaczenie państwowe – Order Zasługi Republiki Federalnej Niemiec (Bundesverdienstkreuz). Elfriede została nim uhonorowana w 1976 roku w Berlinie Zachodnim. 10 lat później opowiedziała swoją historię, udzielając wywiadu. Dorothea zmarła 13 grudnia 2001 roku.

Scenariusze zajęć

Wybór Sławy i Izydora

Warsztat opracowany na podstawie historii Sławy i Izydora Wołosiańskich ▶ patrz str. 11
autorki: Wiktoria Miller, Julia Suchar

grupa docelowa	uczniowie w wieku 15-19 lat wielkość grupy: około 20 osób
zagadnienia	- historia Holokaustu (ze szczególnym uwzględnieniem terytorium okupowanej Polski) - fenomen Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata - postawa wobec zła: obojętność lub aktywne przeciwdziałanie
cele	Podniesienie świadomości współcześnie dokonywanych wyborów i społecznej obojętności poprzez: - personalizację historii prześladowania i pomocy Żydom podczas II wojny światowej - ukazanie wyborów dokonywanych przez Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata i prześladowanych.
rezultaty edukacyjne	Umiejętności: - rozumienie przyczynowo-skutkowych powiązań pomiędzy faktami historycznymi a sytuacją pojedynczych osób podczas II wojny światowej - podsumowanie i prezentacja rezultatów pracy w grupach Wiedza: - fenomen Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata - historia Sprawiedliwych Sławy i Izydora Wołosiańskich - socjologiczny model społeczeństwa Holokaustu autorstwa M. Heyl Postawy: - empatia wobec ludzi prześladowanych podczas II wojny światowej - zrozumienie motywacji, ryzyka i korzyści związanych z byciem obojętnym lub zaangażowanym
czas trwania	90 min*/ 120 min

* Jeśli czas jest ograniczony, a klasa miała już wprowadzenie do tematu, można pominąć metodę „latających plakatów”. Osoba prowadząca powinna jednak zrobić krótkie wprowadzenie na temat Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata.

potrzebne materiały

- flipy,
- markery
- wydrukowane materiały dla uczestników ▶ **patrz Załączniki**, str. 28

wymagania wobec osoby prowadzącej

- znajomość kluczowych zagadnień z zakresu historii II wojny światowej z rozróżnieniem okupacji w Europie Wschodniej i Zachodniej ▶ **patrz Słownik pojęć**, str. 88
- wiedza dotycząca problematyki Holokaustu i Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata

wymagania wobec uczestników

- znajomość kluczowych zagadnień z zakresu historii II wojny światowej
- podstawowa wiedza o Holokauście

Przebieg zajęć krok po kroku

1. WPROWADZENIE – wyjaśnienie podstawowych pojęć (30 min)

a) Przed warsztatem przygotuj flipy, na których osobno napisane będą poniższe pojęcia:

- Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata
- Holokaust
- Żydzi

b) Powiedz uczestnikom, że ich zadaniem będzie „burza mózgów” na temat pojęć powiązanych z tematem warsztatu.

c) Podziel uczestników na trzy grupy. Każda z nich zaczyna od pracy nad jednym plakatem. Rozdaj flipy z wypisanymi pojęciami i markery. Daj im czas na napisanie na plakatach skojarzeń, które przychodzą im do głowy. Po upływie kilku minut wymień plakaty między grupami. Każda grupa powinna dodać swoje komentarze do haseł na każdym plakacie, bez powtarzania tego, co zostało już na nim napisane przez poprzednie grupy.

d) Plakaty powinny wędrować do kolejnych grup, tak długo aż do każdej z nich wróci flip, który miała na samym początku. Poproś uczestników o zaprezentowanie rezultatów swojej pracy. Tak przedstawioną wiedzę możesz poszerzyć o dodatkowe informacje ▶ **patrz Słownik pojęć**, str. 88.

e) Opowiedz uczestnikom o Drohobyczu – miejscu, w którym rozgrywa się historia Wołosiańskich. Możesz użyć prezentacji Power Point albo przygotować flip z podstawowymi informacjami o mieście ▶ **patrz Załącznik 1**, str. 28.

2. OŚ CZASU – poznawanie historii o pomaganiu w konkretnym kontekście historycznym (30 min)

a) Powiedz uczestnikom, że cofniecie się teraz o 60 lat, żeby poznać historię o pomaganiu – historię Sławy i Izydora Wołosiańskich, która rozegrała się w Drohobyczu.

b) Wytlumacz, że uczestnicy zostaną podzieleni na grupy i dostaną oś czasu ► **patrz Załącznik 2**, str. 28 z materiałami o historii ► **patrz Załącznik 3**, str. 29. Ich zadaniem będzie dopasowanie wydarzeń do osi czasu, a tym samym ich rekonstrukcja. Dodatkowo będą proszeni o wybranie spośród cytatów tego, który ich zdaniem najlepiej oddaje ducha tej historii.

c) Podziel uczestników na grupy 5-7 osobowe. Każda grupa dostaje te same materiały i to samo zadanie. Skompletowanie osi czasu powinno zająć ok. 10 -15 min.

d) Wraz z uczestnikami ułóżcie „prawdziwą” oś czasu na tablicy ► **patrz Załącznik 4**, str. 33, omawiając poszczególne wydarzenia i cytaty. Pozwól im uzasadnić swój wybór (15 min).

3. DOM Z PIWNICĄ (35 MIN)

a) Powiedz uczestnikom, że będą teraz przyglądać się domowi, w którym ukrywali się ludzie.

b) Podziel uczestników na 4 grupy. Rozdaj materiały dotyczące osób w piwnicy (Arie i p. Strasser) oraz w mieszkaniu (Sława i Izydor) ► **patrz Załącznik 5**, str. 34. Uczestnicy mają za zadanie:

- napisanie przykładowego planu dnia Ariego, pani Strasser, Sławy i Izydora
- zastanowienie się na tym, co ci ludzie robili w czasie wojny i czego im brakowało (20 min).

c) Poproś uczestników o zaprezentowanie rezultatów swojej pracy (15 min).

4. DYSKUSJA KOŃCOWA (25 MIN)

a) Poproś uczestników, aby przeczytali na głos cytaty dotyczące wyborów obu omawianych grup ► **patrz Załącznik 6**, str. 38. Mają one stanowić punkt wyjścia do dyskusji – zarówno pomagający, jak i ukrywający się mieli bowiem wybór.

b) Zastanówcie się wspólnie nad możliwymi alternatywami, które mieli zarówno ukrywający się, jak i Sprawiedliwi:

- Jakiego wyboru dokonali?
- Jaką alternatywę mieli Sprawiedliwi?
- Jaką alternatywę mieli ukrywający się?

c) Zaprezentuj uczestnikom model społeczeństwa Holokaustu przygotowany na flipie lub tablicy ► **patrz Załącznik 7**, str. 38. Poproś uczestników, aby:

- umiejscowili na modelu osoby z historii, w tym ludzi z otoczenia, np. rodzinę Sławy, sklepikarza, sąsiadów itp.
- wyjaśnili model, zwracając uwagę na fakt, że większość ludzi jest obojętna i podkreślając, że osoby ze wszystkich grup mogły zmienić postawę i dokonywać wyborów
- zastanowili się, czy ten model ma zastosowanie także w dzisiejszym świecie - podali współczesne przykłady obojętności oraz omówili wybory i możliwości pomagania innym.

Uwagi

- Sugerujemy, aby podczas warsztatu siedzieć w kole utworzonym z krzeseł (bez stołów).
- Scenariusz może być wykorzystany do przedstawienia historii innych Sprawiedliwych, ale wówczas należy dopasować źródła do poszczególnych części warsztatu.
- Możesz kontynuować pracę z tematem i skupić się na poznawaniu kolejnych historii Sprawiedliwych z twojego regionu.
- Możesz przekazać uczestnikom link do strony: **www.righteous.info**, aby dalej już na własną rękę zgłębiali temat.

Załączniki

przygotowane do druku
materiały znajdziesz
na płycie DVD

a. Materiały dla nauczycieli/edukatorów

ZAŁĄCZNIK 1: Drohobycz – prezentacja PowerPoint ▶ **patrz DVD** lub ▶ **patrz Słownik pojęć**, str. 88

ZAŁĄCZNIK 4: Oś czasu z wydarzeniami z Drohobycza (wyjaśnienia)

ZAŁĄCZNIK 6: Cytaty to dyskusji

ZAŁĄCZNIK 7: Społeczeństwo Holokaustu

b. Materiały dla uczestników

ZAŁĄCZNIK 2: Oś czasu z zaznaczonymi datami

ZAŁĄCZNIK 3: Wydarzenia, cytaty i zdjęcia do osi czasu

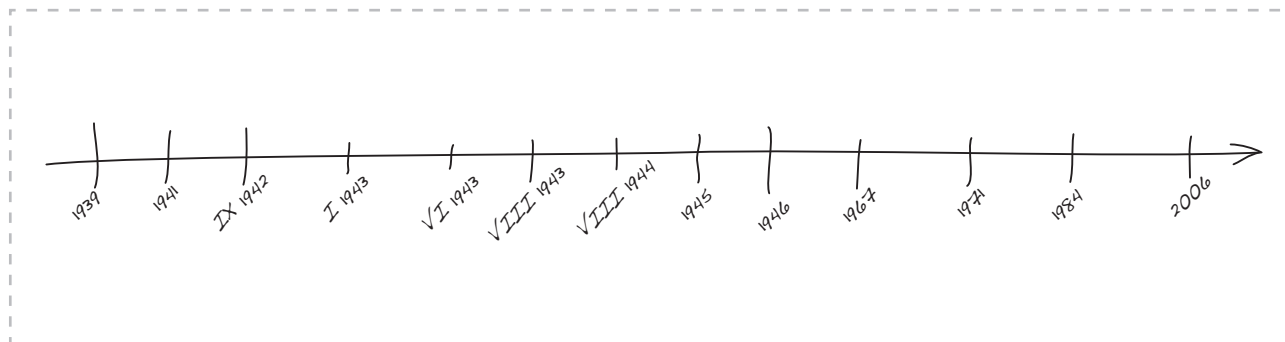
ZAŁĄCZNIK 5: Dom z piwnicą

DLA NAUCZYCIELI / EDUKATORÓW

ZAŁĄCZNIK 1. Drohobycz – prezentacja PowerPoint (patrz DVD)

DLA UCZNIÓW

ZAŁĄCZNIK 2. Oś czasu z zaznaczonymi datami

ZAŁĄCZNIK 3. Wydarzenia, cytaty i zdjęcia do osi czasu**Wydarzenia do osi czasu**

39 osób wychodzi z kryjówki w piwnicy	28 osób ukrywa się w piwnicy
7 osób ukrywa się w piwnicy	Sława umiera
Sława po raz pierwszy odwiedza Izrael, odbiera dyplom i medal Sprawiedliwych	Sława i Izydor biorą ślub i wprowadzają się do mieszkania nad kryjówką w piwnicy
Sława i Izydor Wołosiańscy zostają uznani przez Yad Vashem za Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata	Rodzina Wołosiańskich przeprowadza się do Wrocławia w zachodniej Polsce
Narodziny Ani, pierwszej córki Wołosiańskich	Koniec II wojny światowej
Izydor Wołosiański przygotowuje kryjówkę w piwnicy razem z żydowską rodziną, którą tam ukrywa	Rodziny uratowane przez Wołosiańskich opuszczają Drohobycz i wyjeżdżają w różne strony świata
Początek II wojny światowej	Izydor umiera

Cytaty do osi czasu

Wybierzcie spośród poniższych cytatów jeden, który Waszym zdaniem najlepiej oddaje całą historię. Uzasadnijcie swój wybór.

Zaczęło się to w Drohobyczu, przy ul. Szaszkiewicza 9. Stała tam willa, w której było biuro warsztatów samochodowych, mieszczących się w dziedzińcu. W biurze na pierwszym piętrze urzędował niemiecki Treuhaendler. Izydor Wołosiański był technikiem w warsztatach samochodowych. Pewnego dnia, we wrześniu 1942, Izydor powiadomił Sławę, która była jego znajomą, że w piwnicy willi ukrył 7 osób, rodziny żydowskich pracowników warsztatów. Nie wiem, co Sława mu na to powiedziała, ale od tej chwili stała się opiekunką ukrytych i osobą zaopatrującą ich w żywność.

Źródło: Protest Sławy i Izydora, „Nowiny Kurier” 08.06.1984.

Pamiętam te prycze. Chodziliśmy skuleni, pochyleni. Prycze były piętrowe. Piwnica była duża, jakieś

60 m kw., podzielona na przegródki. Mieliśmy wodę, światło i ubikację. Cały dzień się spało, bo kiedy Niemcy byli na górze, to na dole musiało być bardzo cicho. Życie zaczynało się w nocy.

Źródło: wypowiedź Stelli Stock, ukrywanej w piwnicy przez 22 miesiące, [w:] Protest Sławy i Izydora, „Nowiny Kurier” 08.06.1984.

W piwnicy nie można było stać, możliwa była tylko pozycja siedząca. Stać można było tylko w klozecie. Aby jednak uniknąć hałasu ustalone było, że załatwiać się można było tylko dwa razy dziennie: rano i przed snem. Było to konieczne przy tak wielkiej liczbie ludzi, gdzie trzeba było uniknąć ciągłego chodzenia i szmerów. Stać można było także w niszy, w której gotowało się na gazie. Codziennie inna kobieta gotowała - była ustalona kolejność.

Źródło: Zeznanie Tovy Stock, uratowanej przez Wołosiańskich, Tel Awiw 02.09.1966.

Spaliśmy w dzień, a żyliśmy w nocy. Wszystko działo się w ciszy.

Źródło: wypowiedź Hadassy Wygodny, uratowanej przez Wołosiańskich, wywiad z 2006 roku.

Mama wozila mnie potem w dużym głębokim wózku. Nie miałam nawet materacyka, bo do środka trzeba było schować żywność dla Żydów. Leżałam na kilogramach ziemniaków i kaszy. Mama starała się kupować stale w innym miejscu, żeby nie wzbudzać podejrzeń zbyt dużymi zakupami. Część ukrywających się dawała mamie pieniądze na zakup jedzenia, część nie miała nic. Zgodnie ustalono, że jedzenie idzie dla wszystkich po równo.

Źródło: wypowiedź Anny Piłko, córki Wołosiańskich, [w:] Dwa lata pod podłogą, „Gazeta Wyborcza” 12.01.2007.

Mąż pracował, ja byłam w domu cały czas, z tym że ja wychodziłam ciągle na zakupy. Cały dzień jeździłam na zakupy.

Źródło: wypowiedź Sławy Wołosiańskiej, wywiad dla Fundacji Shoah z 1996 roku.

Człowiek się do pewnych rzeczy też przyzwyczaja, więc np. kiedy ja byłam spokojna, nic się nie działo na mieście, nie szukali Żydów, to ja śpiewałam zawsze kołysanki mojej córce. To oni wiedzieli, że jak ja śpiewam, to znaczy, że jest wszystko dobrze.

Źródło: wypowiedź Sławy Wołosiańskiej, wywiad dla Fundacji Shoah z 1996 roku.

Jego [Izydora] działalność polegała na tym, że on miał ratować ludzi. On naprawdę postanowił wszystkich uratować. Jak długo jeszcze było getto, to za każdym razem, jak on wyszedł do miasta i go nie było 2-3 godziny, to ja wiedziałam, że on przyprowadzi jakichś ludzi, swoich bliskich, znajomych itd. Albo kogoś, kto się nie miał, gdzie schować. Myśmy nigdy na ten temat nie rozmawiali. Myśmy uważali, że widocznie tak było sądzone, mieliśmy to zrobić, mieliśmy uratować tych ludzi.

Źródło: wypowiedź Sławy Wołosiańskiej, wywiad dla Fundacji Shoah z 1996 roku.

Bywały okresy, gdy nie starczało sił. A Izydor ciągle przyprowadzał nowych. W końcu Sława kazała mu wywiesić szyld: „Tu się przyjmuje Żydów do ukrycia...”. Ale każdy, kto przyszedł, został.

Źródło: Protest Sławy i Izydora, [w:] „Nowiny Kurier” 08.06.1984.

Pewnego dnia, po prawie dwóch latach, ukrywający się zobaczyli w końcuienne światło. Niektórzy obawiali się wyjść, nie wierzyli, że to już. Jedni podziękowali rodzicom za te dwa lata, inni po prostu poszli bez słowa przed siebie. Byli tacy, co wyjechali z Drohobycza bez pożegnania.

Źródło: wypowiedź Anny Piłko, córki Wołosiańskich, [w:] Dwa lata pod podłogą, „Gazeta Wyborcza” 12.01.2007.

Kiedy do Drohobycza w 1944 roku znowu weszli Sowietzi, Wołosiańscy bali się wypuścić Żydów z piwnicy. Jarosława Wołosiańska: „Przecież Niemcy mogli wrócić w każdej chwili. Ale oni bardzo chcieli się uwolnić. Zobaczyła ich moja siostra, zupełnie ją замуrowało. Nawet ona nie wiedziała o naszej tajemnicy. Nikt nie wiedział.”

Źródło: Więcej niż Anioł, „Gazeta Wyborcza Wrocław” 24.12.2004.

Ja byłam bardzo dzielna, jak myśmy mieli tych... Jakoś się tak trzymałam, że w ogóle nigdy nie dałam poznać po sobie, że ja się boję czy coś. Ale z chwilą, gdy oni wyszli po jakichś kilku dniach, to ja się czułam okropnie. Ja się czułam tak, że ja nie mogłam w ogóle wyjść na ulicę. Zaszeleścił gdzieś papier, to mnie się zdawało, że coś się dzieje. Przez jakieś 2-3 tygodnie ja nie wychodziłam.

Źródło: wypowiedź Sławy Wołosiańskiej, wywiad dla Fundacji Shoah z 1996 roku.

W 1967 roku Wołosiańscy mieli pojechać do Izraela i odebrać medal Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata. Nie dostali paszportów. Nie widzieli, jak sadzono ich drzewko z numerem 112. Medal Pani Sława odebrała po wielu latach, w 1984 roku.

Źródło: Więcej niż Anioł, „Gazeta Wyborcza Wrocław” 24.12.2004.

Nasz drogi zbawca, ś.p. Izydor Wołosiański, niestety już nie żyje, zmarł we Wrocławiu 15.07.1971 na zawał serca i jego najgorętsze życzenie zwiedzenia Izraela i zobaczenia się z nami, już się nie spełni.

Źródło: list uratowanych do Yad Vashem z 1971 roku.

Ja liczę już 80 lat i p. Hendlowa 84 lata, chcemy jeszcze przed zakończeniem życia Panią zobaczyć i Ją serdecznie uściskać i choć w ten sposób okazać Pani naszą wdzięczność i serdeczną miłość. Dzień Pani przyjazdu na wizytę w naszym kraju będziemy uważali za nasze święto do końca, aż zamkniemy oczy.

Źródło: list Tovy Stock do Sławy Wołosiańskiej, grudzień 1983.

Ze „swoimi” Żydami żyje jak z rodziną. W ich domach rozrzuconych po całym świecie zawsze ma swój pokój.

„Cóż może być piękniejszego ponad to, że ci ludzie żyją, mają dzieci i wnuki?” – pyta Sława.
 Źródło: Więcej niż Anioł, „Gazeta Wyborcza Wrocław” 24.12.2004.

Zdjęcia do osi czasu

3a

3b

3c

3d

3e

3f

Wyjaśnienia do zdjęć:

3a Sława i Izzydor Wołosiańscy z córką Anią, Drohobycz 1944 rok

3b Sława i Izzydor Wołosiańscy z córką Anią, Wrocław 1946 rok

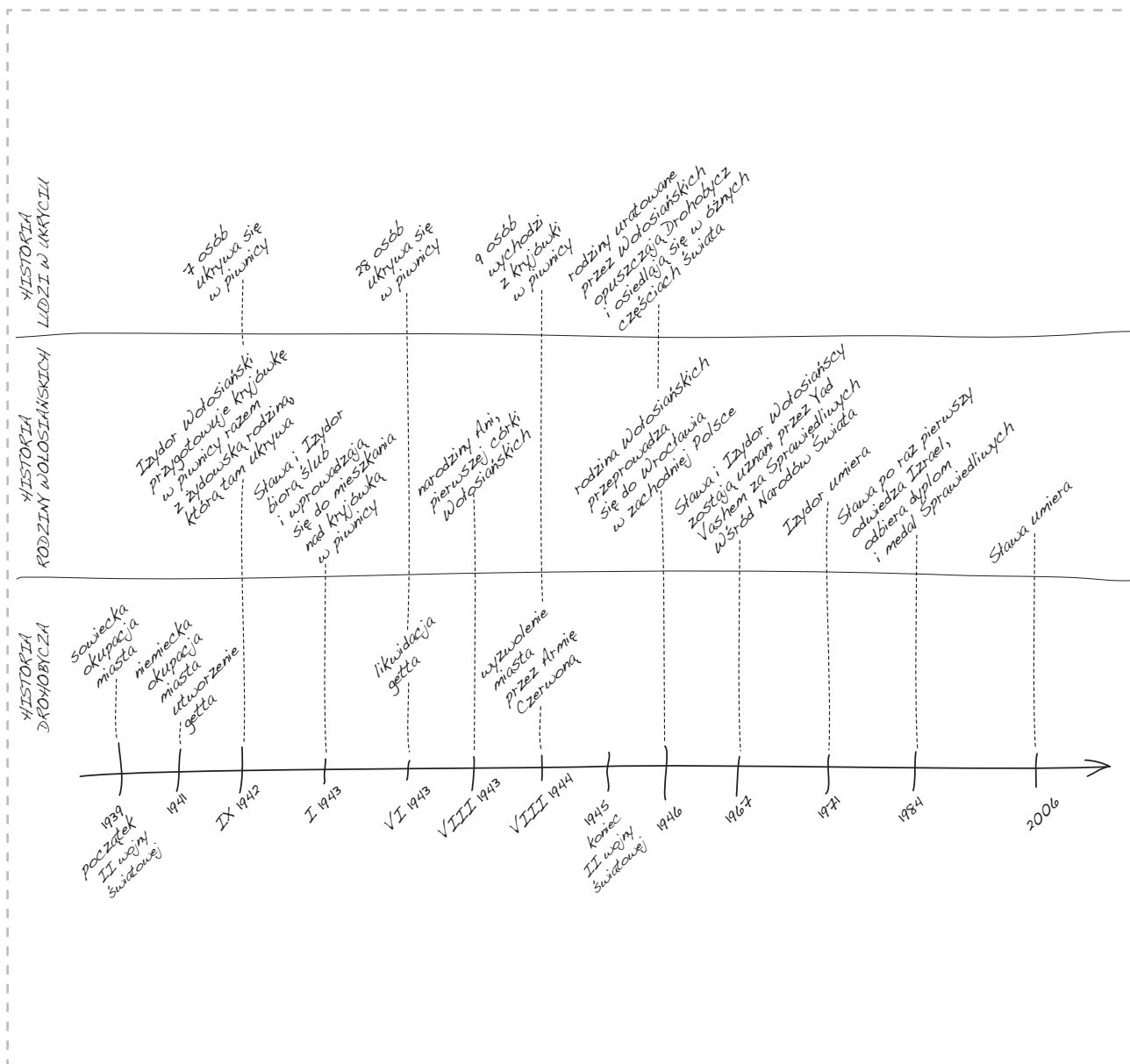
3c Sława i Izzydor Wołosiańscy z uratowanymi – rodziną Tepperów Wrocław, 1948. Od lewej: Julian Tepper (syn), Izzydor Wołosiański, Maksymilian Tepper, Sława Wołosiańska, Halina Tepper

3d Sława Wołosiańska odbiera medal Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata, Yad Vashem, Izrael 1984 rok

3e Dom w Drohobyczu, w piwnicy którego Wołosiańscy ukrywali 39 osób, Drohobycz, 2004 rok

3f Sława Wołosiańska z rodziną uratowanej Hadassy Wygodny, Izrael 1984 rok

ZAŁĄCZNIK 4. Oś czasu z wydarzeniami z Drohobycza (wyjaśnienia)

DLA UCZNIÓW

ZAŁĄCZNIK 5. Dom z piwnicą

Grupa 1

Piwnica

Spójrzcie na rysunek domu, w którym Izidor i Sława udzielili schronienia swoim żydowskim przyjaciołom i znajomym. Przyjrzyjcie się zaznaczonej części – piwnicy, gdzie przebywały ukrywające się osoby.

- Co Arieh, sześciolatek, robił każdego dnia w piwnicy? Stwórzcie i zapiszcie jego przykładowy plan dnia.
- Spójrzcie na plan, który przygotowaliście i pomyślcie o rzeczach, których Ariemu nie wolno było robić. Jak myślicie, czego brakowało mu najbardziej podczas ukrywania się w piwnicy?

Gdy wszystkie grupy zakończą pracę, waszym zadaniem będzie prezentacja tego, co przygotowaliście.

Grupa 2

Piwnica

Spójrzcie na rysunek domu, w którym Izydor i Sława udzielili schronienia swoim żydowskim przyjaciołom i znajomym. Przyjrzyjcie się zaznaczonej części – piwnicy, gdzie przebywały ukrywające się osoby.

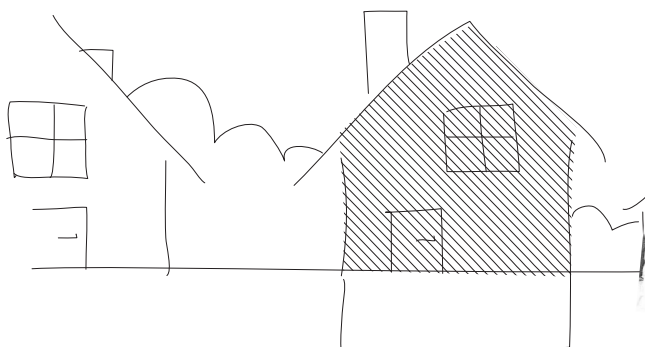
- Co robiła pani Strasser każdego dnia w piwnicy? Stwórzcie i zapiszcie jej przykładowy plan dnia.
- Spójrzcie na plan, który przygotowaliście i pomyślcie o rzeczach, których pani Strasser nie wolno było robić. Jak myślicie, czego brakowało jej najbardziej podczas ukrywania się w piwnicy?

Gdy wszystkie grupy zakończą pracę, waszym zadaniem będzie prezentacja tego, co przygotowaliście.

Grupa 3

Dom

Spójrzcie na rysunek domu, w którym Izydor i Sława udzielili schronienia swoim żydowskim przyjaciołom i znajomym. Przyjrzyjcie się zaznaczonej części – mieszkaniu rodziny Wołosiańskich podczas wojny.

- Co Sława musiała robić każdego dnia? Stwórzcie i zapiszcie jej przykładowy plan dnia.
- Spójrzcie na plan, który przygotowaliście i pomyślcie o rzeczach, których Sławie nie wolno było robić. Jak myślicie, co było dla niej największym wyzwaniem?

Gdy wszystkie grupy zakończą pracę, waszym zadaniem będzie prezentacja tego, co przygotowaliście.

Grupa 4

Dom

Spójrzcie na rysunek domu, w którym Izydor i Sława udzielili schronienia swoim żydowskim przyjaciołom i znajomym. Przyjrzyjcie się zaznaczonej części – mieszkaniu rodziny Wołosiańskich podczas wojny.

- Co Izydor musiał robić każdego dnia? Stwórzcie i zapiszcie jego przykładowy plan dnia.
- Spójrzcie na plan, który przygotowaliście i pomyślcie o rzeczach, których Izidorowi nie wolno było robić. Jak myślicie, co było dla niego największym wyzwaniem?

Gdy wszystkie grupy zakończą pracę, waszym zadaniem będzie prezentacja tego, co przygotowaliście.

DLA NAUCZYCIELI / EDUKATORÓW

ZAŁĄCZNIK 6. Cytaty do dyskusji

Zrobili tam naradę i powiedzieli, żebyśmy wyszli, a ich zostawili własnemu losowi. Myśmy powiedzieli, że wykluczone, to jest niemożliwe. Ja sobie nie mogłam wyobrazić, że zaczną Niemcy wyciągać tych 39 osób, tych siedmioro dzieci stamtąd, zaczną ich wyciągać i nie wiem... na podwórzu będą do nich strzelać? Co będą z nimi robić? Powiedzieliśmy: „Nie, my zostajemy”.

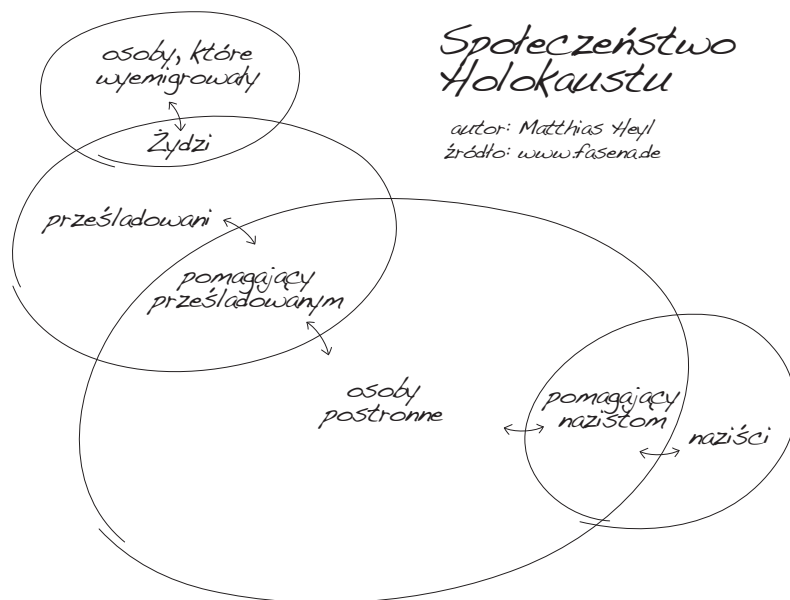
Sława Wołosiańska, wywiad dla Fundacji Shoah z 1996 roku

Kiedy się o tym dowiedzieliśmy, postanowiliśmy wyjść, żeby nie narażać Wołosiańskiego, jego młodej żony i niemowlęcia. Powiedzieliśmy im to, a wtedy on uśmiechnął się tylko i odpowiedział: „Nigdzie nie pójdziecie. Zginie 39 osób to zginą jeszcze trzy, a ja was postanowiłem uratować i zrobię to”. Taki był Wołosiański. To był nadczłowiek.

zeznanie uratowanej Tovy Stock, Tel Awiw 02.09.1966

DLA NAUCZYCIELI / EDUKATORÓW

ZAŁĄCZNIK 7. Społeczeństwo Holocaustu

Historia pewnego wyboru

warsztat opracowany na podstawie historii rodziny Jaworskich (patrz str...)

autorzy: Katarzyna Kulińska, Ondřej Lochman, Martin Gbur

grupa docelowa	uczniowie w wieku 15-19 lat (równie dobrze mogą być starsi uczestnicy) wielkość grupy: 8-24 osób (przy większej liczbie dwie grupy mogą pracować nad tym samym tekstem)
zagadnienia	- prawa człowieka – walka z dyskryminacją i antysemityzmem - historia Europy Środkowo-Wschodniej w latach 40. XX wieku - odpowiedzialność obywatelska
cele	- poznanie stosunków społecznych panujących w Europie Środkowo-Wschodniej podczas II wojny światowej poprzez odwołanie do historii konkretnych osób - wywołanie refleksji dotyczącej podejmowania wyborów związanych z kwestią odpowiedzialności społecznej
rezultaty edukacyjne	Umiejętności: - analiza tekstu - prezentowanie historii w szerokim i złożonym kontekście Wiedza: - uświadomienie sobie złożoności sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej podczas II wojny światowej - zrozumienie mechanizmów związanych ze zmianami granic i migracjami powojennymi - poznanie idei przyświecającej przyznawaniu tytułu Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata Postawy: - refleksja nad skutkami panowania nacjonalizmów w Europie XX wieku - zrozumienie wpływu, jaki przymusowe migracje po II wojnie światowej miały na tożsamość narodów europejskich - refleksja nad potrzebą równości społecznej i jej powiązanie z prawami człowieka - uświadomienie odpowiedzialności jednostki za społeczność lokalną - zrozumienie, że zawsze istnieje możliwość wyboru i zaangażowania się mimo złożoności zaistniałych okoliczności.
czas trwania	90 min

potrzebne materiały

- prezentacja ukazująca sytuację w Europie Środkowo-Wschodniej podczas II wojny światowej
- małe kartki papieru (po jednej dla uczestnika, który na początku warsztatu wpisze na niej odpowiedź na pytanie)
- materiały pomocnicze dla uczestników (4 zestawy instrukcji oraz tekstów)
- 4 kartki papieru A3 (na plakaty)
- 6 kartek papieru A4 (z wypisanymi najważniejszymi datami i faktami historycznymi, które podczas prezentacji pracy w grupach pomogą umiejscowić historię Jaworskich w szerszym kontekście II wojny światowej)
- flamastry dla 4 grup (co najmniej 2 na grupę)

wymagania wobec osoby prowadzącej

Wiedza:

- o kluczowych zagadnieniach z zakresu historii II wojny światowej i Holokaustu
- o zmianach granic oraz przymusowych migracjach w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1938-1945 ▶ **patrz Słownik pojęć**, str. 88
- o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata ▶ **patrz Słownik pojęć**, str. 88

Umiejętności:

- zbieranie wniosków i podsumowywanie dyskusji ▶ **patrz Wskazówki dotyczące facylitacji**, str. 85

wymagania wobec uczestników

Znajomość podstawowych faktów historycznych związanych z II wojną światową

Przebieg zajęć krok po kroku

1. WSTĘP – Twój wybór (5 min)

Poproś uczestników, aby pomyśleli o sytuacji ze swojego życia, w której musieli dokonać trudnego wyboru. Zachęć ich do opisania jej na małej kartce, którą następnie mają schować do kieszeni. Ważne jest, aby podkreślić, że będą mogli zachować tę informację tylko dla siebie i nie muszą się nią dzielić z resztą grupy. Do karteczek wrócisz pod koniec warsztatu.

2. WPROWADZENIE – przedstawienie kontekstu historycznego (10 min)

Wyjaśnij uczestnikom, że będziecie poznawać historię z życia konkretnych osób, na którą ogromny wpływ miały wydarzenia w Europie Środkowo-Wschodniej podczas II wojny światowej.

Wyświetlenie prezentacji ▶ **patrz DVD**

Omawiając prezentację, skup się na zmianach granic i migracjach powojennych na terenie Europy Środkowo-Wschodniej)

3. Wprowadzenie do historii rodzin Jaworskich i Zeifertów (2 min)

Powiedz uczestnikom, gdzie i kiedy ta historia miała miejsce oraz kto był w nią zaangażowany:

Trwa II wojna światowa. Jest wiosna 1942 roku. Historia, którą zaraz poznacie, rozegrała się w miejscowości Mielniczne, niedaleko miasteczka Turka w okolicach Lwowa (obecnie znajdującego się na terenie Ukrainy, a wówczas Polski). Wszystko zaczęło się w momencie, gdy spotkały się dwie rodziny – Jaworskich i Zeifertów.

4. Analiza historii i przygotowanie prezentacji – praca w grupach (30 min)

Powiedz uczestnikom, że będą pracować w grupach. Każda z nich otrzyma inny fragment historii, a jej zadaniem będzie zaprezentowanie go pozostałym uczestnikom.

Podziel uczestników na 4 grupy i rozdaj każdej z nich tekst – inny fragment historii oraz polecenie do tekstu z pytaniami ► **patrz Załącznik 1**, str. 43 Grupy mają przygotować prezentacje w dowolnie wybranej formie.

► WSKAZÓWKA:

Możesz użyć zdjęć i skanu pamiętnika, aby pomóc uczestnikom wyobrazić sobie historię i jej bohaterów. Sugerujemy, aby przedstawić uczestnikom te materiały dopiero po tym, jak zapoznają się z tekstem i już zaczną odpowiadać na pytania ► **patrz Załącznik 2**, str. 50 (Omawiając prezentację, skup się na zmianach granic i migracjach powojennych na terenie Europy Środkowo-Wschodniej)

5. Scalanie historii (20 min)

Gdy grupy skończą pracę, poproś każdą z nich, aby na forum przedstawiła swój fragment historii. Podczas prezentacji upewnij się, że w ich trakcie pojawiły się odpowiedzi na wszystkie zadane grupom pytania. Każda prezentacja powinna być zwięźle podsumowana przez osobę prowadzącą. Upewnij się, że uczestnicy zrozumieli historię i zwrócili uwagę na kluczowe zagadnienia, którymi są:

Fragment 1: wewnętrzna motywacja i dokonanie wyboru

Fragment 2: warunki ukrywania i czynności pozwalające Zeifertom na częściowe utrzymanie „normalności” (prowadzenie pamiętnika, pisanie wierszy, etc.)

Fragment 3: zagrożenia i ich wpływ na stan psychiczny członków obu rodzin

Fragment 4: przymusowa migracja (jej wpływ na poczucie tożsamości jednostki i kontakty między obiema rodzinami po wojnie) oraz wojenne doświadczenia i ich skutki w powojennym życiu Jaworskich

i Zeifertów. Każdą prezentację możesz uzupełnić o tło historyczne poprzez doklejanie do plakatów kartek z najważniejszymi faktami z historii II wojny światowej. W tym celu przygotuj kartki, na których powinny pojawić się następujące wydarzenia:

Fragment 1:

- 09.1939 – wybuch II wojny światowej (atak hitlerowskich Niemiec i ZSRR na Polskę, pierwsza zmiana granic, okupacja sowiecka regionu lwowskiego)
- 22.06.1941 – atak III Rzeszy na ZSRR (zmiana granic i wynikające z niej bezpośrednie zagrożenie dla Żydów z okolic Turki i Mielnicznego)

Fragment 2:

- warunki życia na terenach okupowanych przez Niemców (zaopatrzenie w żywność, obecność niemieckich żołnierzy – różnice między wsią a miastem)

Fragment 3:

- Holokaust (styczeń 1942, konferencja w Wannsee i decyzja o tzw. „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”)
- partyzanci i polskie państwo podziemne (opcjonalnie)

Fragment 4:

- masowe migracje i tak zwane repatriacje (decyzje podjęte w Poczdamie i Jałcie)
- otrzymanie przez Jaworskich tytułu Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata

Pamiętaj, aby zakończyć ostatnią z prezentacji wyjaśnieniem terminu „Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata” - co ten tytuł oznacza, komu jest nadawany i od kogo rodzina Jaworskich go otrzymała. Następnie przejdź do dyskusji podsumowującej.

6. Dyskusja podsumowująca (20 min)

Przedyskutuj z uczestnikami, czego nauczyli się z poznanej historii. Skup się na odniesieniach do współczesności. Możesz wykorzystać następujące pytania:

- Który aspekt historii był dla was najciekawszy?
- Czy Jaworscy zasłużyli na tytuł Sprawiedliwych? Dlaczego?
- Czy mieli inny wybór?
- Czy obojętność może być krzywdząca?
- Czy kiedykolwiek doświadczyliście lub byliście świadkami ludzkiej obojętności? Co wtedy czuliście?
- Przed jakimi wyborami stajemy dziś? (przygotuj przykłady sytuacji z własnego otoczenia – szkoły, miasta lub kraju)

7. Własne wybory (2 min)

Poproś uczestników, aby spojrzeli na kartki, na których na początku warsztatu opisywali dokonywane przez siebie trudne wybory. Zapytaj, jak my teraz podejmujemy niełatwe decyzje, jakie są nasze motywacje, czy potrzebujemy czasem pomocy, czy zagraża nam obojętność. Poproś grupę o podzielenie się swoimi doświadczeniami i refleksjami, ale nikogo nie zmuszaj do wypowiedzi.

Uwagi

- Sugerujemy, aby podczas warsztatu siedzieć w kole utworzonym z krzeseł (bez stołów).
- Możesz wykorzystać zdjęcia, skan dziennika i fragment nagrania wywiadu ze Sprawiedliwą do zwizualizowania historii ► **patrz DVD**.
- Scenariusz może być wykorzystany do przedstawienia historii innych Sprawiedliwych, ale wówczas należy dopasować źródła do poszczególnych części warsztatu.
- Możesz kontynuować pracę z tematem i skupić się na poznawaniu kolejnych historii Sprawiedliwych z twojego regionu.
- Możesz przekazać uczestnikom link do strony: **www.righteous.info**, aby dalej już na własną rękę zgłębiali temat.

Załączniki

przygotowane do druku
materiały znajdziesz
na płycie DVD

- Materiały dla uczestników (teksty i instrukcje)
ZAŁĄCZNIK 1. Polecenia, pytania do pracy nad historiami oraz fragmenty historii dla poszczególnych grup
ZAŁĄCZNIK 2. Zdjęcia i skany
- Prezentacja wprowadzająca w kontekst historyczny ► **patrz DVD**
- Nagrania ► **patrz DVD**

ZAŁĄCZNIK 1

Grupa 1

Zadanie:

Przeczytajcie historię rodzin Jaworskich i Zeifertów, a następnie odpowiedzcie na poniższe pytania. Stwórcie graficzną formę otrzymanego fragmentu opowieści. Może to być m.in. wykres, rysunek, zbiór „słów kluczowych” lub pytań.

Pytania:

Jak poznali się Jaworscy i Zeifertowie?

Czy łatwo było Annie podjąć decyzję o udzieleniu schronienia Zeifertom?

Co musiała brać pod uwagę Anna, podejmując tę decyzję?

Jak sądzicie, co spowodowało, że Anna zdecydowała się zatrzymać Zeifertów w gospodarstwie?

Czy Jaworscy pomogli jeszcze komuś poza Zeifertami?

I

Rodzina Jaworskich prowadziła 24-hektarowe gospodarstwo w Mielnicznem koło Turki nad rzeką Stryj (woj. lwowskie – do 1939 terytorium Polski, dziś należy do Ukrainy). Hodowała kury i krowy. Mikołaj, głowa rodziny, zarobił pieniądze w Ameryce i po powrocie rozbudował obejście. Razem z żoną Anną wychowywał sześcioro dzieci: Mikołaja, Olgę, Wiktorię, Helenę, Annę zwaną Anielą i Antoninę. Dzieci nie chodziły do szkoły, bo musiały pomagać w pracy na roli. Mikołaj zmarł w 1940 roku, pozostawiając na gospodarstwie Annę z dziećmi i Hannę, żonę najstarszego syna.

Mendel Zeifert z córką Rózią, bratową Franią oraz jej synem Luśkiem, mieszkający w Turce, postanowili przedostać się na Węgry lub Słowację wiosną 1942 roku, po serii masowych egzekucji ludności żydowskiej oraz wywózkach do Bełżca.

Wiktorija Sozańska z domu Jaworska opisywała okoliczności, w jakich Zeifertowie trafili do Mielnicznego:

Ktoś obiecał im, że przerzuci ich przez granicę. Zeifertowie zapłacili (...). Zabrał ich z Turki, wywiózł do lasu i zostawił. Brat [Mikołaj] jechał i ich zabrał. (...) my darmo ich chowaliśmy. Bez grosika przyszli. Może Pan Bóg nam pomoże.

Aniela Jaworska wspominała reakcję matki, Anny Jaworskiej:

Słyszałam, jak mówił [stryj Nikolcze]: „Haniu, przyprowadziłem, ale nie mają pieniędzy, nie mają złota, nie mają nic...”. Mama mówi: „Mikołaj, coś Ty zrobił?”. „One tam siedzieli i płakali. Co zrobimy?” – mówił Mikołaj, a stryj: „Jak chcecie, to ich trzymajcie, a jak nie, to zabijcie”. A mama mówi: „To ja muchy boję się zabić, a człowieka bym zabiła?”. I tak zostało.

Istnieje również inna wersja wydarzeń. Według informacji podanej przez Żydowską Fundację Sprawiedliwych Zeifertowie poznali Jaworskich, gdy ci przyjechali do Turki, aby kupić wyprzedawane przez wyprawujących się do getta Żydów meble. Gdy Anna Jaworska zobaczyła dzieci, postanowiła, że należy im pomóc.

Przez kilka miesięcy żona Mikołaja, Hanna, nie wiedziała o Zeifertach. Kiedy przez przypadek odkryła ich ukrywających się w stodole, na kilka tygodni wróciła do rodziców. Mąż nie powiedział jej wcześniej ze strachu.

Kilkakrotnie zabudowania Jaworskich służyły za kryjówkę działającej w okolicy żydowskiej partyzantce. Kilkuosobowa grupa chowała się na strychu obory, w której ukryci w klepisku siedzieli Zeifertowie.

W pewnym momencie Wiktoria dostała nakaz wyjazdu na roboty do Niemiec, ale z racji wątłej budowy ciała nie została zakwalifikowana. Łajcia Jecko, żydowska koleżanka Wiktorii, przed wojną mieszkająca w sąsiedztwie, poprosiła o przekazanie jej papierów. W rezultacie pojechała do Niemiec zamiast Wiktorii. Po trzech miesiącach przysłała list, w którym dziękowała za pomoc. Napisała, że powodzi jej się lepiej niż u Rozdolskiego (ukraińskiego gospodarza), gdzie wcześniej pracowała.

Grupa 2

Zadanie:

Przeczytajcie historię rodzin Jaworskich i Zeifertów, a następnie odpowiedzcie na poniższe pytania. Stwórzcie graficzną formę otrzymanego fragmentu opowieści. Może to być m.in. wykres, rysunek, zbiór „słów klucz” lub pytań.

Pytania:

Jak wyglądało życie codzienne w gospodarstwie Jaworskich podczas wojny?

Gdzie ukrywali się Zeifertowie?

Jak wyglądało życie Zeifertów podczas ukrywania się w gospodarstwie?

Jak sądzicie, dlaczego Mendel Zeifert pisał pamiętnik?

II

Rodzina Jaworskich prowadziła 24-hektarowe gospodarstwo w Mielnicznem koło Turki nad rzeką Stryj (woj. lwowskie – do 1939 terytorium Polski, dziś należy do Ukrainy). Hodowała kury i krowy. Mikołaj, głowa rodziny, zarobił pieniądze w Ameryce i po powrocie rozbudował obejście. Razem z żoną Anną wychowywał sześcioro dzieci: Mikołaja, Olgę, Wiktorię, Helenę, Annę zwaną Anielą i Antoninę. Dzieci nie chodziły do szkoły, bo musiały pomagać w pracy na roli. Mikołaj zmarł w 1940 roku, pozostawiając na gospodarstwie Annę z dziećmi i Hannę, żonę najstarszego syna.

Od lata 1942 roku aż do końca wojny w gospodarstwie Jaworskich znalazła schronienie rodzina Zeifertów: Mendel z córką Rózią oraz jego bratowa Frania z synem Luśkiem.

W obejściu Jaworskich stały stajnia, obora, stodoła i tzw. komora. Na początku Zeifertowie ukrywali się na strychu (prawdopodobnie stodoły). Jesienią, gdy nadeszły chłody, Anna z synem Mikołajem przygotowali kryjówkę w klepisku w oborze.

Helena Jaworska o kryjówce w oborze:

(...) tam ciepło było. (...) zrobili dół pod krowami. Deski pościągali (...). Ja raz poszłam poić krowy. Co to takie dziewczątko (...) i wylałam na nich wiadro wody. Jak oni tam bajkali [krzyczeli] mokro. To mama (...) powyciągała im te pierzyny. Wzięła na piec i wysuszyła. Dała swoje. I potem zaniósła im, co wysuszyła. To jedną zimę tam siedzieli.

Shoshana Rothshild (Rózia Zeifert):

Wykopali nam dziurę pod oborą z ukrytym wejściem, którego przykrycie można było zdjąć i przykryć słomą. (...) Przynosili nam od czasu do czasu jedzenie, ale przez większość czasu leżeliśmy tam w zupełnej ciemności, ściśnięci jak sardynki.

Jedzenia nie brakowało, nawet na przednówku, kiedy wielu sąsiadów głodowało. Tuż po dojeniu Anna Jaworska podawała Zeifertom świeże mleko. Dostawali masło, pieczony w domu chleb, mięso i zupy.

Po jakimś czasie Zeifertowie przenieśli się na strych, nad tzw. komorą, gdzie Jaworscy w skrzyniach przechowywali zboże.

Któregoś dnia latem najmłodsze z rodzeństwa Jaworskich, Aniela i Antonina, poprosiły matkę, żeby wyprowadziła Rózię, córkę Mendla, na słońce. Dziewczynka była bardzo blada. Podczas jej zabawy na podwórku, w okolicy pojawili się Niemcy. Anna narzuciła na dziecko pierzynę. Żołnierze nic nie zauważyli, a dziewczynka wróciła do kryjówki.

Latem 1944 roku w wyniku zbliżającego się frontu Niemcy zaczęli się wycofywać. Z części domu, który Jaworscy dzielili z ukraińską rodziną Tylwaków, Niemcy zrobili punkt łącznościowy. Anna wyprowadziła więc Zeifertów do lasu, kilometr od domu. Na górze odciętej rzeczką i osłoniętej jałowcami urządzili kryjówkę, wykopując sobie jamę w ziemi pod drzewem. Najmłodsze córki Jaworskich nosiły im jedzenie. Anna szykowała bańki mleka, śmietany i ser. Kosze wypełnione jedzeniem były zbyt ciężkie, żeby je nieść. Dziewczynki ciągnęły je więc po ziemi.

Przez cały okres ukrywania Mendel Zeifert prowadził pamiętnik. Papier organizowała mu Anna. Dziś siostry Jaworskie mają kserokopie kilkunastu stron drobno zapisanych kartek. Na tych samych kartkach Mendel uczył Rózię pisać. Po wyzwoleniu zabrał ze sobą wszystkie wspomnienia.

Grupa 3

Zadanie:

Przeczytajcie historię rodzin Jaworskich i Zeifertów, a następnie odpowiedzcie na poniższe pytania.

Stwórzcie graficzną formę otrzymanego fragmentu opowieści. Może to być m.in. wykres, rysunek, zbiór „słów kluczowych” lub pytań.

Pytania:

Jakim niebezpieczeństwom musieli stawić czoła Jaworscy? Jaki to miało na nich wpływ?

Jakim niebezpieczeństwom musieli stawić czoła Zeifertowie? Jaki to miało na nich wpływ?

III

Rodzina Jaworskich prowadziła w Mielnicznym koło Turki nad Stryjem (woj. lwowskie) 24-hektarowe gospodarstwo, gdzie hodowała kury i krowy. Mikołaj, głowa domu, pieniądze na rozbudowę roli zarobił w Ameryce i dzięki temu stał się właścicielem jednego z zamożniejszych obejść w okolicy. Razem z żoną Anną wychowywał sześcioro dzieci. Mikołaj, Olga, Wiktoria, Helena, Anna zwana Anielą i Antonina nie chodzili do szkoły, bo musieli pomagać w pracy na roli.

Od lata 1942 aż do końca wojny w gospodarstwie Jaworskich znalazła schronienie rodzina Zeifertów: Mendel z córką Rózią oraz jego bratowa Frania z synem Luśkiem. Ukrywała się w różnych miejscach: w stodole i tak zwanej komórcie, w kryjówce wykopanej w klepisku w oborze, a przez ostatnie miesiące wojny w lesie.

Po wsiach krążyły różne plotki. Ktoś powiedział, że Mikołaj „skrzywdził” Żydów. W odwecie dziesięcioosobowa grupa kobiet i mężczyzn z lasu pod przewodnictwem Ukraińca napadła na domostwo Jaworskich. Annie grozili bronią, jej syna Mikołaja pobili, a gospodarstwo obrabowali. Anna w rozpaczy poszła poskarżyć się Zeifertom. Chciała wręcz, żeby odeszli, ale oni zostali.

Niedługo potem Szaja, syn szkolnej koleżanki Anny, przyprowadził z lasu kilkadziesiąt osób. Kobieta zrelacjonowała mu przebieg napadu. Helena Jaworska twierdzi, że Szaja wiedział o ukrywanych przez nią Żydach. Poprosił, żeby dowiodła, że u niej są. Potem zadbał o to, aby grupa odpowiedzialna za napad na gospodarstwo, zwróciła zrabowane dobra.

Pewnego dnia Wiktoria dostała nakaz wyjazdu na roboty do Niemiec, ale z racji wątłej budowy ciała nie została zakwalifikowana. Łajcia Jecko, żydowska koleżanka Wiktorii z sąsiedztwa, poprosiła o przekazanie jej papierów. W rezultacie pojechała do Niemiec zamiast Wiktorii.

We wtorek 31 grudnia 1943 roku o godzinie 11 w gospodarstwie Jaworskich pojawiło się gestapo, które aresztowało Wiktorię. Dziewczyna trafiła najpierw do więzienia w Turce, a potem przeniesiono ją do Drohobycza. Po przesłuchaniu odesłano ją do domu. Nie było dowodów. Gdy pytali o dokumenty, odpowiadała, że porwała i wyrzuciła. Twierdziła, że to pomyłka.

Wiktoria Sozańska z d. Jaworska wspomina:

[Gdyby Niemcy wiedzieli, że oddałam dokumenty Żydówce to] *by mnie zabili. Całą rodzinę byli zniszczyli. [Wróciłam do domu] na samą Wigilię. To był wieczór. (...) moi wszyscy wiedzieli [myśleli], że mnie Niemcy zabili. (...) dopiero moi rodzice i Żydzi odżyli, że ja wróciłam i ich uratowałam. I że żywa stałam, bo mogli czysto zabić. Bo oni tak, że jeden odpowiadał za wszystkich.*

Latem 1944 roku w wyniku zbliżającego się frontu Niemcy zaczęli się wycofywać. Z części domu Jaworskich zrobili punkt łącznościowy. Anna wyprowadziła więc Zeifertów do lasu, kilometr od domu.

Najmłodsze córki Jaworskich nosiły Zeifertom jedzenie w ogromnych koszach. Któregoś dnia spotkały jednego z niemieckich oficerów, którego znały, ponieważ korzystał on z punktu łącznościowego w ich domu. Wprawdzie nie zwrócił uwagi na nadmiar jedzenia, ale Helena Jaworska bardzo przeżyła to zdarzenie. Trzy tygodnie spędziła w łóżku.

Grupa 4

Zadanie:

Przeczytajcie historię rodzin Jaworskich i Zeifertów, a następnie odpowiedzcie na poniższe pytania. Stwórzcie graficzną formę otrzymanego fragmentu opowieści. Może to być m.in. wykres, rysunek, zbiór „słów kluczowych” lub pytań.

Pytania:

Co stało się z Jaworskimi i Zeifertami po II wojnie światowej?

Dlaczego wyjechali i co to dla nich oznaczało?

Gdzie się udali? Dlaczego właśnie tam?

Czy obie rodziny utrzymywały kontakt po wojnie?

Jakim medalem zostali odznaczeni Jaworscy?

Czy Zeifertowie musieli zapłacić jakąś cenę za możliwość przeżycia?

IV

Rodzina Jaworskich prowadziła w Mielnicznem koło Turki nad Stryjem (woj. lwowskie) 24-hektarowe gospodarstwo, gdzie hodowała kury i krowy. Mikołaj, głowa domu, pieniądze na rozbudowę roli zarobił w Ameryce i dzięki temu stał się właścicielem jednego z zamożniejszych obejść w okolicy. Razem z żoną Anną wychowywał sześcioro dzieci. Mikołaj, Olga, Wiktoria, Helena, Anna zwana Anielą i Antonina nie chodzili do szkoły, bo musieli pomagać w pracy na roli.

Od lata 1942 aż do końca wojny w gospodarstwie Jaworskich znalazła schronienie rodzina Zeifertów:

Mendel z córką Rózią oraz jego bratowa Frania z synem Luśkiem. Ukrywała się w różnych miejscach: w stodole i tak zwanej komórcie, w kryjówce wykopanej w klepisku w oborze, a przez ostatnie miesiące wojny w lesie.

Po wojnie rodzina Jaworskich przeniosła się w okolice Wrocławia, gdzie dostała mieszkanie po Niemcach.

Helena Jaworska wyszła za mąż, jednak po kilku latach rozwiodła się i wróciła do panieńskiego nazwiska. Pracowała m.in. jako krawcowa. Przez ponad 25 lat mieszkała we Wrocławiu. Zmarła w 2010 roku.

Wiktoria po wojnie na mocy wyroku została zesłana na pięć lat na Syberię za rzekomą kolaborację z Ukraińcami. Po dwóch latach wróciła do Mielnicznego, gdzie wyszła za mąż i urodziła pierwszą córkę. Dołączyła do rodziny we Wrocławiu, gdzie nadal mieszka pod nazwiskiem Sozańska.

W listopadzie 2008 roku Wiktoria z córką Nelly pojechała na zaproszenie Żydowskiej Fundacji Sprawiedliwych do Nowego Jorku. Reprezentowała całą rodzinę Jaworskich. Helena z powodu choroby nie mogła bowiem podróżować za ocean. Podczas wizyty w Stanach Wiktoria spotkała się pierwszy raz po 65 latach z Rózią Zeifert, obecnie Shoshaną Rothshild. Na temat tego spotkania rozpisывała się nowojorska prasa.

Mendel, Frania, Rózia i Lusiek byli jedynymi członkami rodziny Zeifertów z Turki, którzy przeżyli wojnę. Po wejściu Rosjan wrócili do miasta. Przez jakiś czas żyli w Polsce, następnie w Bawarii, a ostatecznie zamieszkali w Ameryce. Po latach Rózia przeprowadziła się do Izraela.

Mendel i Frania pobrali się. Pod koniec lat 50. i w latach 60. dwa lub trzy razy odwiedzili Polskę i rodzinę Jaworskich. Rózia z Luśkiem nigdy nie wrócili w tamte strony.

Helena Jaworska o Luśku:

Syn [Frani] miał 13 lat. Jak wyszedł z tej góry od nas, on wyszedł z góry, on chodzić nie mógł. A jak siostra [Wiktoria] była teraz w Nowym Jorku, to mówi, ja jego nie poznaję. [On] nienawidzi nikogo. Tak się zamknął sam w sobie. Ani towarzystwa.

W dniu 9 lutego 1988 roku Anna Jaworska i jej syn Mikołaj otrzymali medal Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata. W dniu 12 września 1993 roku ten sam tytuł został przyznany: Oldze Wąchale z domu Jaworskiej, Wiktorii Sozańskiej z domu Jaworskiej i Helenie Jaworskiej.

ZAŁĄCZNIK 2

Wiktoria Sozańska

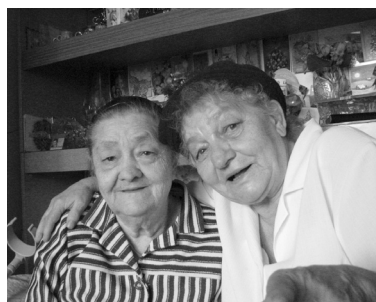
Wiktoria Sozańska

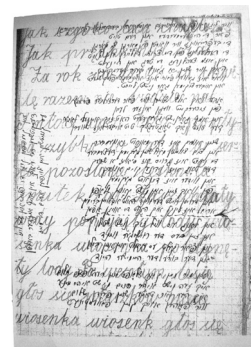
Wiktoria Sozańska z domu Jaworska
fot. A. Czyżewska

Rodzina Zeifertów, 1955

Helena Jaworska i Anna (Aniela) Cala
z domu Jaworska

Kopia fragmentu wspomnień
spisywanych przez Mendla Zeiferta

Drzewo Wernera Krummego

warsztat opracowany na podstawie historii Wernera Krummego ▶ patrz Historie, str. 17
autorzy: Piotr Dobrosz, Lukas Meissel

grupa docelowa	uczniowie w wieku 14-18 lat (mogą wziąć udział również starsi uczestnicy) wielkość grupy: 16-20 osób
zagadnienia	- Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata - II wojna światowa - Holokaust - odpowiedzialność
cele	Pogłębienie świadomości decyzji podejmowanych przez uczestników warsztatu oraz związanych z nimi konsekwencji poprzez: - uświadomienie wielowymiarowości historii - przedstawienie historii konkretnej osoby – Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata - ukazanie trudności w udzielaniu pomocy podczas II wojny światowej.
rezultaty edukacyjne	Umiejętności: analizowanie, podsumowywanie oraz prezentowanie informacji zdobytych podczas pracy w grupie Wiedza: o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata i Holokauście Postawy: - zdolność spojrzenia na historię z różnych perspektyw - świadomość wagi oraz konsekwencji podejmowanych decyzji - rozumienie mechanizmów funkcjonowania stereotypów i uprzedzeń w społeczeństwie - większa empatia
czas trwania	90 min
potrzebne materiały	- 10 flipów lub kartek papieru A3 - 10 markerów (różne kolory) - taśma malarska - nożyczki - kartki papieru A4 (różne kolory)

- 10 długopisów

**wymagania wobec
osoby prowadzącej**

Podstawowa wiedza o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata oraz o Holokauście i II wojnie światowej ▶ **patrz www.righteous.info** lub ▶ **patrz słownik pojęć** str. 88

**wymagania wobec
uczestników**

- wiedza historyczna z okresu 1933-1945
- wyrównany poziom wiedzy o Holokauście wśród uczestników
- znajomość następujących terminów: antysemityzm, ustawy norymberskie, deportacje, obozy zagłady, zmiany na mapie politycznej Europy, Yad Vashem
▶ **patrz www.righteous.info** lub ▶ **patrz słownik pojęć** str. 88

Przebieg zajęć krok po kroku

1. WPROWADZENIE – Wprowadzenie (20 min)

Cel: wprowadzenie do tematu oraz stworzenie dobrej atmosfery do pracy.

▶ WSKAZÓWKA:
pod koniec ćwiczenia grupa powinna mieć wyidealizowany obraz Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata.

a) **Powitanie** (3 min)

Przedstaw siebie (jeśli to konieczne) i pokrótce ideę warsztatu.

b) **Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata** (2 min)

Pokaż grupie flip z wypisaną na nim następującą definicją:

Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata to osoba pochodzenia nie-żydowskiego, która, ryzykując własne życie, ratowała Żydów podczas Holokaustu. Zapytaj, czy jest ona jasna i jeśli zajdzie taka potrzeba, wyjaśnij wątpliwości. Następnie zawieś flip w widocznym miejscu.

c) **„Latające plakaty”** (15 min)

Podziel uczestników na 3 grupy. Każda z nich powinna otrzymać flip z jednym z poniższych haseł (związanych ze Sprawiedliwymi):

- Motywacje
- Decyzje
- Konsekwencje

Daj każdej grupie 3 min na spisanie wszystkich skojarzeń, które przychodzą im do głowy. Po tym czasie poproś je o wymienienie się plakatami. Powtórz tę czynność raz jeszcze. Każda grupa powinna mieć okazję popracować nad każdym z trzech haseł. Poproś uczestników, aby wrócili do kółka i usiedli obok osób, z którymi pracowali w czasie tego ćwiczenia. Reprezentant każdej grupy ma teraz za zadanie przedstawić wyniki pracy. Nie komentuj. Wyjaśnij uczestnikom, że powrócisz do flipów pod koniec zajęć.

2. „Patrząc na zdjęcie” (20 min)

Cel: skonfrontowanie uczestników ze skojarzeniami, które przychodzą im do głowy, gdy myślą o „bohaterach”.
Uwaga: zdjęcia wykorzystane w tym ćwiczeniu nie muszą w jednoznaczny czy oczywisty sposób kojarzyć się ze Sprawiedliwymi Wśród Narodów Świata.

a) **Analizowanie zdjęć** (10 min)

Powiedz grupie, że od tego momentu będą pracować jako badacze konkretnej historii. Pierwszym krokiem jest interpretacja zdjęć ► **patrz załącznik 1**, str. 56 według pytań do zdjęć ► **patrz załącznik 1**, str. 58. Podziel uczestników na 4 grupy takiej samej wielkości. Każda z nich powinna otrzymać dwa zdjęcia oraz klucze z pytaniami. Poproś o odpowiedzi na otrzymane pytania i zapisanie ich na flipach.

b) **Prezentowanie tezy** (10 min)

Poproś grupy, aby usiadły w kółku i przedstawiły swoje zdjęcia oraz wyniki ich analizy. Po wszystkich prezentacjach możesz zadać następujące pytania:

- Czy znalezienie odpowiedzi było trudne?
- Co może sprawiać problem podczas takiej analizy?
- Na czym opieraliście swoje przypuszczenia?

Uwaga:

Możesz również rozdać każdej grupie wszystkie 6 zdjęć.

Przerwa 5-minutowa, jeśli zajdzie taka konieczność.

3. Sprawiedliwy Werner Krumme (10 min)

Cel: wprowadzenie uczestników do historii Wernera Krummego.

Przedstaw krótką historię Wernera Krummego. Użyj zdjęć, aby była bardziej żywa i atrakcyjna. Nie mów uczestnikom o wszystkich szczegółach historii. Opis ► **patrz załącznik 3**, str. 58.

Uwagi:

- Nie wprowadzaj dodatkowych informacji o historii (np. o przekonaniach religijnych lub politycznych)

Krumme'ów czy okolicznościach śmierci Ruth).

- W razie gdyby grupa dopytywała o szczegóły, wyjaśnij, że jeszcze wróćcie do tej historii.
- Jeśli zajdzie taka potrzeba, podaj dodatkowe informacje o kontekście historycznym ► **patrz słownik pojęć** str. 88.

4. Drzewo Sprawiedliwego (45 min)

Cel: zrozumienie złożoności historii poprzez własne badania.

a) **Badania nad materiałami** (20 min)

Pokaż grupie flip z narysowanym drzewem ► **patrz Załącznik 4**, str. 58 oraz wyjaśnij, że większość Sprawiedliwych odznaczonych przez Yad Vashem posadziło drzewko w Alei Sprawiedliwych w Jerozolimie. Osoby, które zostały uhonorowane medalem w ostatnich latach, nie mogły jednak tego zrobić (mają jedynie pamiątkową tablicę informacyjną) z uwagi na brak miejsca w Alei Sprawiedliwych.

Podziel grupę na zespoły 3-osobowe. Każdemu z nich rozdaj takie same materiały badawcze: opis historii, zdjęcia oraz dokumenty ► **patrz Załącznik 5**, str. 59. Powiedz im, że korzystając z nich, mają znaleźć odpowiedzi na spisane na flipie pytania o najważniejszą dla tej historii:

- 1) motywację jej bohaterów (korzeń)
- 2) decyzję jej bohaterów (kora)
- 3) konsekwencję dla jej bohaterów (liść).

Każdej trójce daj trzy przygotowane wcześniej „kartki - szablony” w kształcie korzenia, kory i liścia – jedną na każdą odpowiedź. Poproś uczestników o zapisanie odpowiedzi w postaci krótkich zdań, gdy grupy skończą poproś o przyklepienie ich do flipa z narysowanym drzewem (można go również powiesić na ścianie).

b) **Przedstawienie wyników badania** (20 min)

Poproś uczestników o powrót do kółka. Powiedz im, że przeczytasz wszystkie odpowiedzi, zaczynając od korzeni, przez korę, aż po twierdzenia zapisane na liściach.

Zaznacz, iż podczas odczytywania odpowiedzi każdy z uczestników może podnieść rękę i poprosić o wyjaśnienie. Wówczas należy zaznaczyć dane twierdzenie i wrócić do niego po przeczytaniu wszystkich odpowiedzi. Pozwól im zainicjować dyskusję. Jeżeli nie rozpoczną jej sami, możesz zadać następujące pytania:

- Dlaczego wybraliście akurat te odpowiedzi/ twierdzenia?
- Jakie inne czynniki mogłyby być ważne?
- Czy znalezienie jednej odpowiedzi było trudne?
- Dlaczego, waszym zdaniem, wszyscy wybrali te same/ różne odpowiedzi?

- Czy zauważacie jakieś podobieństwa lub różnice w stosunku do odpowiedzi z „latających plakatów”, na których również spisywaliście motywacje, decyzje i konsekwencje poczynań Sprawiedliwych?

Podsumuj dyskusję i powiedz grupie, że znalezienie jednej odpowiedzi jest w takim przypadku bardzo trudne. Zapytaj się uczestników, jak się czuli w czasie analizy materiałów. Czy uważają, że historia, która miała miejsce ponad 70 lat temu, jest nadal interesująca i poruszająca? Facylituj dyskusję, a na koniec podsumuj przemyślenia grupy.

c) **Podsumowanie** (5 min)

Podsumuj, co zostało zrobione podczas całego warsztatu. Zaznacz również, że niektóre osoby związane z tą historią nadal żyją (siostry Lasker).

Uwagi

- Postaraj się nie przedstawiać siebie jako autorytetu moralnego. Pozwól odnaleźć grupie to, co jest dla niej ważne.
- Podczas pracy możesz puścić w tle muzykę dla stworzenia pozytywnej atmosfery.
- Panuj nad czasem – jeśli grupa potrzebuje go więcej lub mniej, bądź elastyczny.
- Możesz wykorzystać materiały wideo umieszczone na stronie Yad Vashem (www.yadvashem.org).
- Scenariusz jest tak napisany, aby mógł być wykorzystany z historiami innych Sprawiedliwych.
- Możesz pracować dalej z tym tematem i poszukać informacji o Sprawiedliwych z twojego regionu.
- Możesz podać grupie informacje o projekcie i zaprosić ich do dalszego odkrywania historii Wernera Krummego oraz innych Sprawiedliwych na stronie internetowej www.righteous.info.

Załączniki

- a. Materiały dla uczestników
 - ZAŁĄCZNIK 1. Zestaw zdjęć
 - ZAŁĄCZNIK 2. Pytania do zdjęć
 - ZAŁĄCZNIK 3. Krótka historia Wernera
 - ZAŁĄCZNIK 4. Drzewo Wernera
 - ZAŁĄCZNIK 5. Materiały badawcze

przygotowane do druku
materiały znajdziesz
na płycie DVD

ZAŁĄCZNIK 1. Zestaw zdjęć

Grupa 1

1a

1b

Grupa 2

2a

2b

Grupa 3

1a

1b

Grupa 4

2a

2b

Wskazówka dla prowadzącego:

Wyjaśnienia zdjęć znajdują się w załączniku 5, ► **patrz załącznik 5**, str. 57

ZAŁĄCZNIK 2. Pytania do zdjęć

Patrząc na zdjęcie, zapiszcie odpowiedzi na poniższe pytania:

Co jest przedstawione na zdjęciu?

Kim mógł być fotograf, który wykonał to zdjęcie?

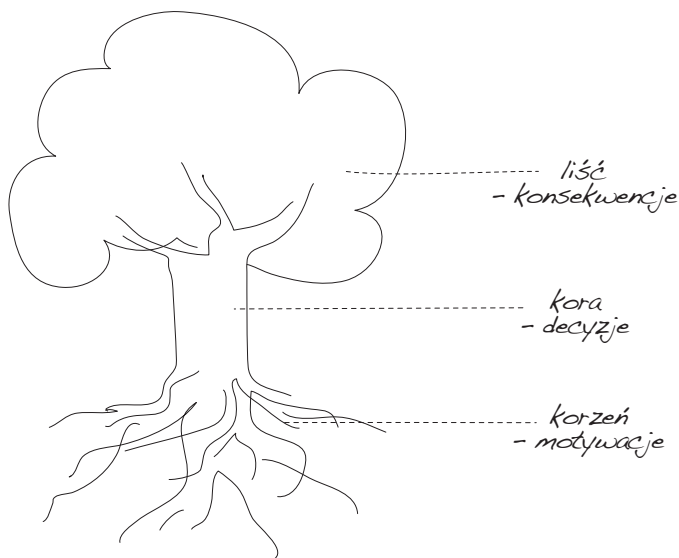
Gdzie i kiedy zostało ono zrobione?

Jak możesz połączyć zdjęcia ze Sprawiedliwymi Wśród Narodów Świata?

ZAŁĄCZNIK 3. Krótka historia Wernera

Werner Krumme był Niemcem, który w czasie II wojny światowej mieszkał i pracował w Breslau (dzisiejszym Wrocławiu). Razem z żoną Ruth Hass pomagali oni dwóm siostróm żydowskiego pochodzenia. Zostali jednak zdradzeni i deportowani do Auschwitz-Birkenau. Ruth nie przeżyła wojny. Po jej zakończeniu siostry wyemigrowały do Wielkiej Brytanii. Werner został odznaczony medalem Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata w 1964 roku.

ZAŁĄCZNIK 4. Drzewo Wernera

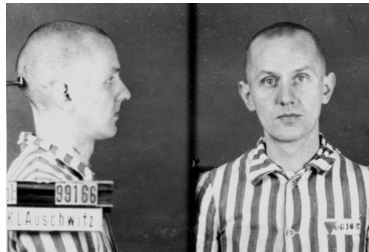
ZAŁĄCZNIK 5. Materiały badawcze

zamyślony Werner

Ruth

Werner w Auschwitz-Birkenau

Werner sprzed wojny

siostry Lasker

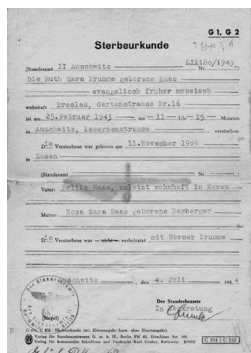
rodzina Laskerów

Anita grająca na wiolonczeli

Renate

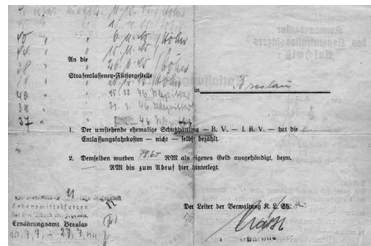
akt zgonu Ruth

oznaczenie więźnia politycznego
w nazistowskich obozach

zwolnienie Wernera z Auschwitz-Birkenau

zwolnienie Wernera z Auschwitz-Birkenau

kenkarta (dowód tożsamości) Ruth

Gwiazda Dawida noszona
przez Żydów podczas Holokaustu

Czego dokonała Elfriede...

Opowieść o prawdziwej odwadze

warsztat opracowany na podstawie historii Elfriede Wagenknecht ▶ patrz str. 20
autorzy: Julia Franz, Sebastian Górski

grupa docelowa	uczniowie w wieku 16-19 lat, otwarci na twórcze działanie
zagadnienia	- II wojna światowa i Holokaust (ratujący Żydów, szmalcownicy, emigracja, opór wobec okupanta, prześladowania przeciwników politycznych) - więzi osobiste i przyjaźnie - odpowiedzialność
cele	- kompleksowe poznanie i ocena wyjątkowej historii ratowania Żydów - rozbudzenie zainteresowania historią oraz zachęcenie do własnych badań i poszukiwań - skłonienie do refleksji nad dokonywanymi wyborami i różnymi możliwościami działania poprzez konkretne historie
rezultaty edukacyjne	Umiejętności: krytyczna interpretacja dokumentów i źródeł Wiedza: - poznanie historii Ratujących - uświadomienie sobie złożoności sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej podczas II wojny światowej - zrozumienie mechanizmów związanych ze zmianami granic i migracjami powojennymi Postawy: - wzbudzenie empatii poprzez zrozumienie złożoności moralnych wyborów bohaterów - zrozumienie, że zawsze istnieje możliwość wyboru i zaangażowania się mimo złożoności zaistniałych okoliczności
czas trwania	część główna: 80 min (plus przerwy) część opcjonalna: A. stworzenie drogi ucieczki (20 min) B. przygotowanie sieci związków (20 min) C. przedstawienie jednej (30 min) lub dwóch scenek (45 min)

potrzebne materiały

- linia czasu (1909-1986) rozrysowana na tablicy
- 8-12 flipchartów
- 10 markerów
- 4-6 samoprzylepnych kartek (w zależności od liczby i wielkości grup)
- zdjęcia i dokumenty ▶ **patrz załącznik 1**, str. 68
- komputer (opcjonalnie, by stworzyć mapę z drogą ucieczki)
- drugi pokój do przygotowania scenek (opcjonalnie)

wymagania wobec osoby prowadzącej

- wiedza o sytuacji w Berlinie i Wrocławiu podczas rządów nazistów ▶ **patrz słownik pojęć** str. 94
- dobra znajomość historii Elfriede ▶ **patrz Historie**, str. 20
- świadomość, że przedstawiona historia pełna jest wielu niedomówień i luk (nie znamy wszystkich jej szczegółów)

wymagania wobec uczestników

Podstawowa wiedza na temat II wojny światowej i prześladowania Żydów

Przebieg zajęć krok po kroku

1. Wprowadzenie do warsztatu (5 min)

Przedstaw uczestnikom plan warsztatu i jego cele. Powiedz im, że będzie on dotyczył:

- osobistych historii z okresu II wojny światowej
- Berlina, Wrocławia, Drezna i Argentyny
- odwagi, przyjaźni i odpowiedzialności

WSKAZÓWKA:

Nie zapomnij wspomnieć, że za chwilę to właśnie oni przemienią się w badaczy, którzy zagłębią się w niezwykłą historię, pracując z archiwalnymi dokumentami i zdjęciami.

▶ **patrz załącznik 2**, str. 69

2. Przedstawienie historii (15 min)

Opowiedz historię z lat 1909-1943, czyli do momentu, kiedy chora na załamanie nerwowe Elfriede udaje się do Stubbenfelde na rekonwalescencję.

a) Narysuj oś czasu (1909-1986) na tablicy.

- b) Dołącz do niej zdjęcia ► **patrz załącznik 2**, str. 69.
- c) Dla lepszego zrozumienia wydarzeń powiedz uczestnikom, w jakim wieku była Elfriede w każdym z przedstawianych okresów.

3. Praca grup badawczych 1943 – 1945 (25 min)

Podziel uczestników na małe „grupy badawcze” (3-5 osób). Każda z nich powinna opracować szczegółowo wydarzenia z okresu między 1943 a 1945 rokiem, pracując z następującymi materiałami:

- krótki tekst z pytaniami ► **patrz załącznik 1**, str. 68
- zdjęcie Elfriede Wagenknecht z dwoma chłopcami ► **patrz załącznik 2**, str. 69

Pomóż grupom, jeśli to konieczne. Powiedz im, że ich opinie i przemyślenia są bardzo ważne i cenne. Każda z grup badawczych ma stworzyć plakat z rezultatami swojej pracy. Wspólna prezentacja nie będzie potrzebna, gdyż każda z grup pracuje na tym samym materiale. Warto jednak umieścić plakaty na osi czasu (przy okresie 1943-1945).

Daj im możliwość zadawania pytań i upewnij się, że w dalszym ciągu pozostało wiele znaków zapytania i niewiadomych dotyczących historii. Powiedz im, że nasze informacje pochodzą z archiwów, wywiadu z Elfriede Wagenknecht oraz ze wspomnień synów Dorothei Fauth, którzy obecnie są już mężczyznami w podeszłym wieku.

4. Jak dalej kontynuować historię (15 min)

Podziękuj grupom badawczym za pracę i opowiedz historię z czasów powojennych. Dołącz dokumenty i zdjęcia do osi. Ponownie zaznacz, ile lat miała Elfriede w poszczególnych okresach. ► **patrz załącznik 2**, str. 69

5. Konkluzja (15 min)

Pozwól uczestnikom na zadawanie pytań i wyrażanie swoich emocji. Możesz ukazać im złożoność i niejednoznaczność historii, zadając następujące pytania:

- Co czuła Dorothea, kiedy skończyła się wojna?
- Czy Elfriede Wagenknecht również wyemigrowała do Argentyny?
- Dlaczego nie chciała pozostać w Niemczech?
- Dlaczego Elfriede zdecydowała się opiekować mężem Dorothei?
- Czy Elfriede Wagenknecht spodziewała się jakiejś nagrody za swoje czyny?

Poniższe trzy moduły są opcjonalne. Możesz włączyć do warsztatu jeden wybrany, bądź wszystkie. Moduł A i B mogą być realizowane równolegle.

A. Opcjonalnie: Tworzenie przebiegu drogi (20 min)

Jedna lub kilka grup pracuje przy komputerach. Poproś ich, by przy pomocy wyszukiwarki Google Maps zrekonstruowali drogę ucieczki Dorothei i jej synów (Berlin - Stubbenfelde - Berlin - Wrocław - Turynia - Drezno). Grupy mogą porównać wyniki swojej pracy poprzez wyświetlenie ich na rzutniku lub wydrukowanie papierowej wersji.

B. Opcjonalnie: Postacie i związki (20 min)

By mieć lepsze spojrzenie na całą historię, jedna lub kilka grup tworzy plakat ukazujący relacje i zależności pomiędzy poszczególnymi osobami. Dodaj zdjęcia, by mogli dołączyć je do sieci.

Grupa 1: sieć Elfriede i najważniejszych dla niej osób (nie tylko rodzina)

Grupa 2: sieć Dorothei i osób zaangażowanych w ocalenie jej rodziny

Poproś grupy o zaprezentowanie i wyjaśnienie swoich plakatów pozostałym uczestnikom. ► **patrz załącznik 3**, str. 70

C. Opcjonalnie: Scenka – drama. Wcielenie się w postać Elfriede (15 min przygotowania, 15 min scenka nr 1 i dyskusja, 15 min scenka nr 2 i dyskusja)

Jedna lub dwie grupy mają za zadanie przygotować scenkę teatralną. Powiedz uczestnikom, by wykorzystali zdobyte już informacje, a także użyli swojej wyobraźni. Zaznacz, żeby skupili się przede wszystkim na charakterze Elfriede: jak mogła zareagować, co mogła czuć itp. Uczestnicy mogą wyrazić jej myśli i uczucia w formie monologu. Podaj każdej z grup instrukcję i pozwól im stworzyć scenkę według własnej inwencji.

Scena nr 1: jesień 1943, Stubbenfelde

Elfriede i Dorothea spotykają się po raz pierwszy i zaprzyjaźniają się, kiedy następuje ewakuacja miasta. Elfriede dostrzega, że jej przyjaciółka wraz ze swoimi małymi dziećmi boi się wracać do Berlina, postanawia więc zaprosić ich do siebie do Wrocławia. Dorothea wyjawia Elfriede, że jest Żydówką.

Scena nr 2: początek historii, Wrocław

Policjant ostrzega Elfriede, że doniesiono na nią na gestapo. Podejrzewa ona o to swoją siostrę sympatyzującą z nazistami. Policjant nie chce jej powiedzieć, kto tak naprawdę to uczynił. Po każdej z prezentacji pozwól uczestnikom wyrazić swoje uczucia. A następnie rozpocznij dyskusję, zadając następujące pytania:

- Jaki charakter miała Elfriede?
- Co sprawiło, że zaczęła pomagać?
- O czym wiemy, a czego musimy się domyślać?
- Czy jej pomoc była bezinteresowna?
- Czy uważasz jej działalność polityczną („opór”) za słuszną?
- Co sądzisz o jej charakterze i udzielonej przez niej pomocy?

Jeśli dyskusja nie będzie wzbudzała kontrowersji, przypomnij uczestnikom, że Elfriede w młodości pracowała dla nazistowskiej gazety we Wrocławiu.

6. Analogia do nas samych i obecnych czasów (20 min)

Poproś wszystkich uczestników o zajęcie miejsc w kole.

Spróbuj nawiązać analogię między „przypadkiem Elfriede” a osobistymi doświadczeniami uczestników. Pomocne w rozpoczęciu dyskusji mogą się okazać poniższe pytania:

- Czy uważasz Elfriede za kogoś, kogo można nazwać bohaterką? Dlaczego tak/ nie?
- Czy znasz kogoś podobnego do Elfriede?
- Czy znasz ludzi, którzy obecnie potrzebują pomocy innych?

7. Zakończenie (5 min)

Krótko podsumuj cały warsztat. Podziękuj uczestnikom za zaangażowanie w zajęcia, wyrażając uznanie dla ich pracy (np. wspólnie odegranie ról czy stworzenie plakatów) i entuzjazmu.

Uwagi

- W scenariuszu można użyć historii innych ratujących lub Sprawiedliwych, ale powinien być on do nich dostosowany pod względem celów i środków.
- Możesz wyjść poza scenariusz i skupić się także na ratujących lub Sprawiedliwych w swoim regionie.
- Zapoznaj uczestników z adresem strony **www.righteous.info**, by mogli dowiedzieć się więcej o Sprawiedliwych i ich dokonaniach.
- W celu dalszych poszukiwań i pogłębienia wiedzy o Sprawiedliwych możesz skorzystać ze strony Yad Vashem lub odwiedzić liczne wystawy, np. w Berlinie (Muzeum Warsztat dla Niewidomych Otto Weidta, Miejsce Pamięci Milczący Bohaterowie).

Załączniki

a. Materiały dla uczestników

ZAŁĄCZNIK 1. Streszczenie dla uczniów/praca w grupach

ZAŁĄCZNIK 2. Dokumenty i zdjęcia

b. Materiały dla nauczycieli/edukatorów

ZAŁĄCZNIK 3. Sieć prezentująca związki i relacje poszczególnych osób

przygotowane do druku
materiały znajdziesz
na płycie DVD

ZAŁĄCZNIK 1. Streszczenie dla uczniów / praca w grupach

Jesienią 1943 roku, by wyleczyć się z załamania nerwowego, Elfriede udała się na rekonwalescencję do Stubbenfelde nad Morzem Bałtyckim. Tam poznała pochodzącą z Berlina młodą kobietę z dwójką dzieci - Dorotheę Fauth i jej synów Michaela i Lothara, z którymi wkrótce się zaprzyjaźniła. Pod koniec pobytu byli oni jednak zmuszeni do szybkiego opuszczenia kurortu. Dorothea bardzo bała się powrotu do Berlina. Elfriede zrozumiała jej obawy dopiero, gdy dowiedziała się, że kobieta jest ukrywającą się Żydówką.

- Dlaczego Dorothea ze swoimi synami musiała udać się nad Bałtyk?
- Dlaczego tak późno powiedziała swojej nowej przyjaciółce, że jest Żydówką?

Elfriede proponuje Dorothei i jej dzieciom, aby zamieszkały razem z nią w Breslau (dzisiejszym Wrocławiu). Dorothea wraca więc do Berlina, by zabrać niezbędne rzeczy osobiste i przyjeżdża do przyjaciółki. Przez ponad rok razem ze swoimi synami Lotharem i Michaeliem mieszka w domu Elfriede, udając, że jest jej chrześcijańską znajomą.

- Dlaczego Elfriede Wagenknecht „przygarnęła” rodzinę Fauthów?
- Czy była to rozważna decyzja?

Elfriede miała niewielki kontakt ze swoją starszą siostrą z Berlina, która sympatyzowała z nazistami. Kiedy miasto zostało zbombardowane, uciekła ona do Elfriede do Breslau (dzisiejszego Wrocławia) i wprowadziła się do jej 3-pokojowego mieszkania. Elfriede przygarnęła ją, nie ujawniając jednak, że Dorothea i jej synowie są Żydami.

- Jak myślicie, jak te trzy kobiety (Elfriede, jej siostra i Dorothea) radziły sobie razem?

Elfriede została zadenuncjowana gestapo (tajnej nazistowskiej policji) za pomoc Żydom. Jednak policjant ostrzegł kobietę, dzięki czemu zarówno ona, jak i jej przyjaciółka uniknęły kary. Kiedy zapytała go, kto ją wydał, gestapowiec nie udzielił jej jasnej odpowiedzi, zaznaczając, że prawda byłaby dla niej bardzo rozczarowująca.

- Dlaczego policjant ostrzegł Elfriede?
- Kto mógł ją wydać?

Pod koniec stycznia 1945 roku funkcjonariusz SA (oddziałów partii nazistowskiej), zażądał od Dorothei Fauth okazania dokumentów. Był to znak, że trzeba opuścić Breslau (dzisiejszy Wrocław). Elfriede ze swoją przyjaciółką i jej synami uciekli do Turynii. Podczas podróży kobiety „podzieliły” się chłopcami – blondyn był przedstawiany jako syn Elfriede, brunet – Dorothei. W końcu znalazły się w Dreźnie, gdzie ukrywały się do końca wojny, do maja 1945 roku. Niewiele wiemy o ich wspólnej ucieczce z Breslau i dalszych losach między styczniem a majem. Warto zaznaczyć, że w lutym 1945 roku Drezno było wielokrotnie bombardowane przez aliantów.

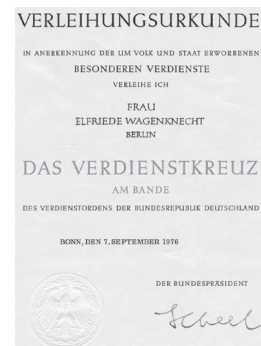
ZAŁĄCZNIK 2. Lista dokumentów i zdjęć

Elfriede z synami Dorothei

Elfriede Wagenknecht na balkonie

Zaświadczenie o nadaniu Orderu
Zasługi Republiki Federalnej Niemiec

Dokument tożsamości, używany
przez Elfriede Wagenknecht, gdy żyła
w Argentynie

Artykuł w berlińskiej gazecie z 1976
roku o odznaczeniu 9 ratujących
Orderem Zasługi; medal odbiera
Elfriede Wagenknecht

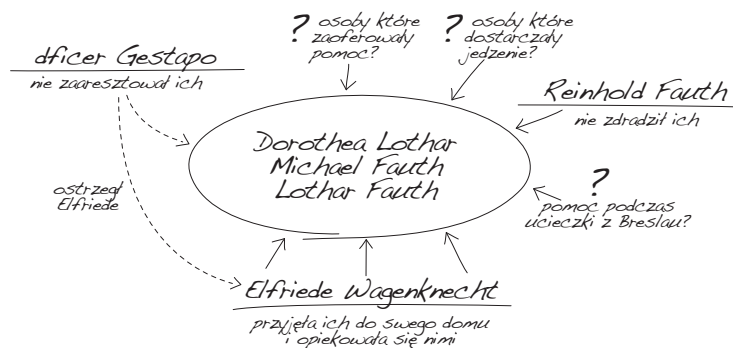

Budynek fabryki papieru, która przed
wojną należała do rodziny
Wagenknechtów (zdjęcie zrobione
we Wrocławiu w lutym 2010 r.)

ZAŁĄCZNIK 3. Sieć prezentująca związki i relacje poszczególnych osób

SIEĆ: Bliscy Elfriede

SIEĆ: ratunek Dorothei i synów

O projekcie

O projekcie

Celem projektu „Obojętność Boli” jest promowanie wspólnych Europy wartości i historii poprzez popularyzowanie fenomenu Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata oraz Ratujących z Zagłady – osób, które ryzykowały swoje życie, by uchronić Żydów przed zagładą podczas II wojny światowej.

Wystawa

Zespół ekspertów z Niemiec oraz z Polski przygotował wystawę o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata i Ratujących z Zagłady z Wrocławia (zarówno przed- jak i powojennego). Została ona otwarta dla odwiedzających w Domu Edyty Stein w czerwcu 2010 roku. Jest to wystawa mobilna, dostępna w języku polskim i niemieckim (z angielskim tłumaczeniem). Jeżeli chcesz, aby wystawa zagościła w twoim mieście, bardzo prosimy o kontakt z organizatorami: **dyrektor@edytastein.org.pl**.

Wystawa ilustruje historie Sprawiedliwych i Ratujących z Zagłady wykorzystane podczas warsztatów. Jest ona dostępna również w wersji online, dlatego też zachęcamy do odwiedzenia jej wirtualnej formy oraz do zapoznania ze stroną internetową uczestników warsztatów.

Materiały edukacyjne

Międzynarodowy zespół edukatorów wypracował narzędzia dydaktyczne - cztery scenariusze zajęć, które mogą być wykorzystane podczas nauczania o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata oraz Ratujących z Zagłady do promocji odwagi cywilnej, tolerancji oraz demokracji, czyli ważnych współcześnie wartości.

Pierwsze scenariusze warsztatów odnoszące historie Sprawiedliwych do współczesności powstały już w roku 2005 podczas polsko-niemiecko-izraelskiego seminarium dla pracowników młodzieżowych organizowanego przez Towarzystwo im. Edyty Stein. Przez ostatnie 5 lat scenariusz warsztatu był wykorzystywany ponad 50 razy przez uczestników kolejnych edycji projektu w wyżej wspomnianych krajach (więcej informacji na stronie internetowej).

Scenariusze zaproponowane w tym podręczniku bazują na doświadczeniach ostatnich 4 lat. Zostały one wypracowane pomiędzy lutym a kwietniem 2010 roku podczas 2 spotkań roboczych we Wrocławiu i przetestowane na zajęciach zorganizowanych przez ekspertów z zespołu edukacyjnego w ich społecznościach lokalnych. W 10 warsztatach próbnych uczestniczyło blisko 130 osób z Czech, Polski, Słowacji i Niemiec.

Zaproponowane scenariusze mogą być wykorzystywane zarówno w szkole w ramach realizacji podstawy programowej, jak i poza nią. Główną grupą docelową są młodzi ludzie w wieku 15-18 lat, lecz metody mogą być łatwo zmodyfikowane dla potrzeb starszych uczestników. Scenariusze mogą być wykorzystywane z użyciem zaproponowanych historii, jednocześnie jednak mogą zostać zaadaptowane dla potrzeb historii innych Sprawiedliwych i Ratujących.

Podręcznik dostępny jest w wersji papierowej oraz online w języku polskim, niemieckim, angielskim słowackim oraz czeskim.

Wersja online dostępna jest na stronie internetowej projektu: **www.righteous.info**.

Wersja papierowa dostępna jest bezpłatnie u organizatorów: **dyrektor@edytastein.org.pl**.

Organizacje Partnerskie w ramach projektu

Polska

Towarzystwo im. Edyty Stein (organizacja koordynująca) - **www.edytastein.org.pl**

Centrum Inicjatyw UNESCO - **www.unescocentre.pl**

Muzeum Historii Żydów Polskich - **www.jewishmuseum.org.pl**

Niemcy

Miejsce Pamięci Milczący Bohaterowie - **www.gedenkstaette-stille-helden.de**

ISIS Berlin

Austria

Miejsce Pamięci Mauthausen - **www.mauthausen-memorial.at**

Czechy

Obywatelska Społeczność Liberca LOS - **www.losonline.eu**

Słowacja

Rada Młodzieżowa Regionu Presov

Holandia

Dom Anny Frank - **www.annefrank.org**

Autorzy publikacji

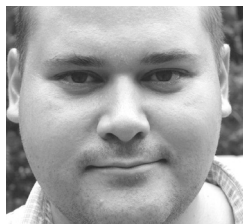
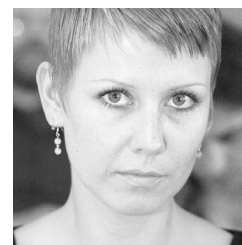
Piotr Dobrosz

Jestem członkiem Centrum Inicjatyw UNESCO od momentu jego powstania. W ciągu ostatnich sześciu lat miałem okazję zdobyć doświadczenie trenerskie z zakresu uczenia się międzykulturowego oraz edukacji obywatelskiej, na rzecz praw człowieka i dla zrównoważonego rozwoju. W szczególności interesuje mnie wspieranie zaangażowania społecznego i obywatelskiego młodych ludzi oraz współpraca z krajami byłego Związku Radzieckiego. W chwili obecnej prowadzę szkolenia z zakresu edukacji obywatelskiej oraz edukacji na rzecz aktywnej partycypacji dla uczniów szkół średnich z Dolnego Śląska.

Moje pierwsze spotkanie ze Sprawiedliwymi miało miejsce w roku 2006. Wówczas miałem okazję spotkać niesamowitą kobietę – panią Sławę Wołosiańską, która pokazała mi, jak można być odpowiedzialnym za to, co dzieje się we współczesnym świecie. Od tamtej pory staram się przekazać jej przesłanie innym.

Julia Franz

Jestem pracowniczką młodzieżową i edukatorką współpracującą z Centrum Anny Frank i Muzeum Wasztat dla Niewidomych Otto Weidta w Berlinie. Współtworzyłam oraz prowadziłam warsztaty dla młodzieży dotyczące Holocaustu oraz II wojny światowej. Pomagałam również w wypracowywaniu materiałów edukacyjnych. Od 2005 roku, gdy uczestniczyłam w pierwszej edycji projektu Towarzystwa im. Edyty Stein o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata, tematyka ta stała się jednym z głównych zagadnień, wokół których koncentruje się moja praca. Uważam, że poruszanie tej właśnie problematyki w edukacji o Holocaustie bardzo dobrze obrazuje zarówno kwestie indywidualnej odpowiedzialności, jak i ówczesną sytuację polityczno-społeczną. W chwili obecnej w ramach studiów doktoranckich prowadzę badania wśród młodzieży ze społeczności muzułmańskiej Berlina.

Martin Gbur

W 2003 roku, po zakończeniu studiów politologicznych oraz filozoficznych na Uniwersytecie Presov na Słowacji, pracowałem w trzecim sektorze. 4 lata później przeprowadziłem się do Polski, gdzie przez rok byłem wolontariuszem w ramach Wolontariatu Europejskiego (EVS) w Towarzystwie im. Edyty Stein we Wrocławiu. Tutaj właśnie po raz pierwszy miałem styczność z tematem Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata. W chwili obecnej w całej Europie obserwujemy rosnącą niechęć wobec wszelkiej, w szczególności kulturowej, odmienności.

Jednocześnie też wciąż pogłębia się obojętność, która stała się naturalnym elementem naszej codzienności. Biografie świadków II wojny światowej oraz historia tamtego okresu mogą i powinny uczyć nas, w jaki sposób radzić sobie z tymi problemami. Nie ulega wątpliwości, że bez odwagi i człowieczeństwa nie możemy zmieniać świata na lepszy. To jest właśnie to, czego, moim zdaniem, możemy się nauczyć z tych historii.

Sebastian Górski

Jestem młodym historykiem z Wrocławia. Interesują mnie zagadnienia związane ze współczesną historią Polski, mniejszościami narodowymi oraz stosunkami polsko-żydowskimi. W chwili obecnej jestem w trakcie studiów doktoranckich dotyczących uchodźców politycznych z Grecji, którzy przybyli do Polski po II wojnie światowej. Praca z historiami Sprawiedliwych była dla mnie jako badacza bardzo ciekawym doświadczeniem. Niesamowite jest to, jak jedna osoba może mieć wpływ na historię i na cały świat.

Katarzyna Kulińska

Studiowałam historię na Uniwersytecie Warszawskim, w ramach specjalizacji historia Żydów w XX wieku. Od września 2008 roku pracuję w Muzeum Historii Żydów Polskich jako członkini zespołu Centrum Edukacyjnego Koordynuję program „Jednodniowe Spotkania Młodzieży: Polska-Izrael”, na który składają się wspólne spotkania oraz warsztaty uczniów szkół średnich z obu krajów. Jednocześnie prowadzę zajęcia dla warszawskich licealistów dotyczące żydowskiej historii ich miasta. W swojej pracy niejednokrotnie dostrzegam znaczący wpływ, jaki spotkania ze Sprawiedliwymi Wśród Narodów Świata mają na uczniów zarówno z Polski, jak i Izraela. Poznawanie historii Sprawiedliwych pomaga rozbudzić empatię po obu stronach i dlatego po takich spotkaniach uczniowie są bardziej otwarci na dialog polsko-żydowski. Myślę, że wykorzystując historie Sprawiedliwych, możemy lepiej i pełniej uczyć o II wojnie światowej jako wydarzeniu, które bywa zbyt okrutne, by pokazywać je tylko poprzez suche fakty.

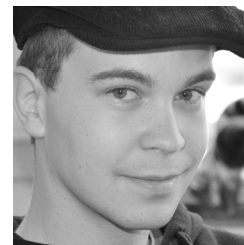
Dr Ondřej Lochman

Od 2002 roku zajmuję się tematyką aktywnej partycypacji młodzieży w życiu publicznym oraz aktywnego obywatelstwa. Od siedmiu lat pracuję w stowarzyszeniu LOS, którego jestem współinicjatorem. Jako trener współpracuję z licznymi organizacjami pozarządowymi i instytucjami z całej Europy, m.in. Europejską Siecią informacji Młodzieżowej Eurodesk i Czeską Narodową Agencją Programu Młodzież w Działaniu. W zeszłym roku obroniłem doktorat z nauk pedagogicznych dotyczący europejskiego wymiaru nauczania oraz postaw uczniów wobec sąsiadów na pograniczu polsko-czesko-niemieckim. W pracy dydaktycznej z historiami

Sprawiedliwych szczególnie istotna jest dla mnie jedna z podstawowych zasad aktywnego obywatelstwa – poczucie odpowiedzialności. Znam wiele faktów i historii z okresu II wojny światowej. Zazwyczaj z trudnością można je jednak wykorzystać w nauczaniu na konkretnych przykładach o wartościach i zasadach, którymi kierują się ludzie w kontakcie ze swoim otoczeniem. Dlatego cieszę się, że mogę być członkiem zespołu edukacyjnego w ramach projektu „Obojętność Boli”, który konkretnym fascynującym historiom nadaje współczesny wymiar edukacyjny i który koncentruje się na poczuciu odpowiedzialności za otaczającą nas rzeczywistość.

Lukas Meissel

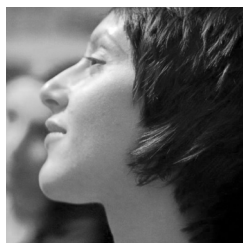
W chwili obecnej studiuję historię oraz język hebrajski na uniwersytecie w Wiedniu. W latach 2006-2007 w ramach służby cywilnej pracowałem w Yad Vashem w Izraelu. Od tamtej pory angażowałem się w różne projekty związane z tematyką Holokaustu, m.in. w Yad Vashem oraz Instytucie Leo Baecka w Nowym Jorku. Należę do zarządu austriackiej organizacji pozarządowej Gedenkdienst, gdzie działam jako przewodnik wizyt studyjnych do różnych miejsc pamięci. Od 2008 roku pracuję również jako przewodnik w Miejscu Pamięci Mauthausen. Uważam, że praca z biografiami Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata jest wyjątkowo interesująca, bo umożliwia spojrzenie na historię przez pryzmat indywidualnych decyzji podejmowanych przez ludzi i pokazuje, jak niewielu miało chęć i odwagę pomóc.

Wiktorja Miller

Pierwszym międzynarodowym projektem, w którym uczestniczyłam, było polsko-niemiecko-izraelskie seminarium o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata w 2005 roku. To doświadczenie zmieniło moje życie – od tamtej pory wciąż angażuję się w nowe projekty kulturalne i edukacyjne realizowane przez organizacje pozarządowe. Przez ponad rok pracowałam dla Towarzystwa im. Edyty Stein we Wrocławiu, po czym przeprowadziłam się do Warszawy i rozpoczęłam pracę dla Centrum Edukacyjnego działającego przy Muzeum Historii Żydów Polskich. Obecnie jestem edukatorką i koordynatorką projektów

oraz żywym dowodem na to, że historie Sprawiedliwych mogą zmienić czyjeś życie. Myślę, że mają one moc zmieniania świata na lepszy.

Paulina Poznańska

Po ukończeniu studiów na kierunku stosunki międzynarodowe spędziłam kilka lat za granicą, pracując głównie z osobami, które przeżyły wojnę w Bośni i Hercegowinie oraz w Niemczech. Moja praca w znacznym stopniu bazowała na biografiach konkretnych ludzi. Wierzę w to, że tylko poprzez pokazywanie konkretnych przykładów i wykorzystywanie w nauczaniu konkretnych historii możemy dzielić się wiedzą na temat historii ludzkości. Dlatego cieszę się bardzo, że mam okazję pracować jako koordynatorka projektu „Obojętność Boli”. Dużą radość sprawia mi praca z grupami międzynarodowymi, szczególnie gdy mamy okazję razem przyrzec się naszej wspólnej przeszłości.

Julia Suchar

Jestem niezależną edukatorką oraz pracowniczką młodzieżową zaangażowaną w projekty edukacyjne w Niemczech i w Polsce. Ostatnio pracuję głównie z młodzieżą z mniejszymi szansami. Jestem wciąż w drodze, dzieląc swoje życie pomiędzy uczenie i badania na uniwersytecie w ramach rozpoczętych przeze mnie studiów doktoranckich oraz projekty edukacyjne. Od 2004 roku współpracuję z Domem Anny Frank w Amsterdamie, koordynując wystawę o historii Anny Frank w Polsce. Bardzo się cieszę, że mogłam dołączyć do międzynarodowego zespołu pracującego nad warsztatami o Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata,

bo uważam, że ich historie są niezwykle inspirujące. Chciałabym, by były wykorzystywane w nauczaniu nie tylko o przeszłości, lecz także w bezpośrednim nawiązaniu do dylematów i wyborów, z którymi mamy do czynienia dziś.

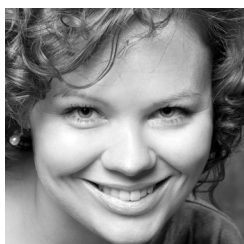
Karolina Wesołowska Saro

Pracuję jako tłumaczka i historyczka. Ukończyłam Uniwersytet Wrocławski i w tej chwili piszę swoją pracę magisterską na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie. Miałam okazję pracować w Yad Vashem w Izraelu. Moje studia koncentrują się wokół historii Europy Środkowo-Wschodniej, stosunków pomiędzy Polską a Niemcami oraz historii polskich Żydów. W swoich badaniach poruszam problematykę nacjonalizmu, rasizmu, antysemityzmu oraz praw człowieka. Mieszkam w Berlinie i we Wrocławiu.

REDAKCJA

Katarzyna Szajda

Jestem trenerką kompetencji międzykulturowych oraz dydaktyki uczenia się międzykulturowego i aktywnej partycypacji. Moja praca polega głównie na przygotowywaniu i prowadzeniu zarówno lokalnych, jak i międzynarodowych szkoleń dla nauczycieli, edukatorów i pracowników młodzieżowych. Jestem inicjatorką oraz koordynatorką Centrum Inicjatyw UNESCO. W roli facylitatorki oraz trenerki współpracuję m.in. z Ministerstwem Edukacji Narodowej,

Ministerstwem Środowiska, Komisją Europejską oraz Centralą UNESCO. W zeszłym roku rozpoczęłam studia doktoranckie na pedagogice. Główny obszar moich badań związany jest z postawami uczniów wobec ich sąsiadów zza granicy. Jestem zaangażowana w projekty poruszające tematykę Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata jako trenerka i mentorka edukacyjna od pierwszej edycji seminarium zorganizowanego przez Towarzystwo im. Edyty Stein. Dzięki spotkaniu z panią Sławą Wołosiańską zrozumiałam, że historie Sprawiedliwych są wielką inspiracją do dyskusji o wartościach, odpowiedzialności, konsekwencjach obojętności oraz wadze decyzji, które podejmujemy każdego dnia.

KONSULTACJA MERYTORYCZNA

Dr Beate Kosmala

Jestem historyczką, a od 2005 roku starszą badaczką w Miejscu Pamięci Milczący Bohaterowie w Fundacji Niemieckiego Ruchu Oporu. Wcześniej pracowałam dla Centrum Badań nad Antysemityzmem na Uniwersytecie Technicznym w Berlinie. W latach 2000-2001 byłam stypendystką Międzynarodowego Instytutu Badań nad Holokaustem w Yad Vashem w Jerozolimie. Mój obszar badań to: prześladowanie Żydów w Niemczech w latach 1933-45, ratowanie Żydów oraz polsko-żydowskie i niemiecko-żydowskie stosunki w XX wieku.

Wrażenia uczestników

Wybrane cytaty z ankiet ewaluacyjnych uczestników warsztatów realizowanych w ramach projektu:

Zapamiętam niesamowitą odwagę i historię tych ludzi.

Zapamiętam obojętność naocznych świadków tych wydarzeń i prześladowań.

Poznałem ich historię, w tym konkretne szczegóły z ich życia codziennego. To było bardzo ciekawe, a tego w szkole nie ma.

Nauczyłam się, że zawsze w życiu mamy wybór.

Dowiedziałam się o mechanizmach kierujących społecznością zbiorową i o tym, jak wyglądało życie podczas okupacji.

Najbardziej podobała mi się praca w grupach.

Nauczyłam się, że nie powinno się być obojętnym wobec drugiego człowieka.

Pomoce dydaktyczne

Wskazówki dotyczące facylitacji dyskusji

Dyskusje zamykające proponowane przez nas warsztaty pełnią kluczową rolę w procesie edukacyjnym. Ich celem jest bowiem uświadomienie uczestnikom związku pomiędzy historiami Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata a otaczającą nas obecnie rzeczywistością.

Zdajemy sobie sprawę z tego, że jako nauczyciel lub edukator wiesz dobrze, na czym polega rola facylitatora dyskusji. Jednak w związku z tym, że warsztaty powstały w międzynarodowym zespole i będą wykorzystywane przez osoby z różnych krajów przygotowaliśmy listę tych zasad facylitacji, które z punktu widzenia stworzonych przez nas scenariuszy są ważne.

- ▶ Przygotuj kluczowe pytania ze szczególnym uwzględnieniem ich kolejności (propozycje pytań znajdziesz w scenariuszach), tak by dyskusja miała jasno określoną część wprowadzającą, właściwą i podsumowującą.
- ▶ Podsumowuj i parafrazuj, gdy uznasz to za pomocne. Podkreślaj kluczowe zagadnienia poruszane w dyskusji (możesz je zapisywać na tablicy lub flipie).
- ▶ Pilnuj czasu. Zarezerwuj go sobie odpowiednio dużo na dyskusję zamykającą, ponieważ to ona pełni kluczową rolę w osiągnięciu celów edukacyjnych całego warsztatu.
- ▶ Zachęcaj wszystkich do aktywnego uczestnictwa. Nie pozwól jednej osobie zdominować dyskusji. Zachęć osoby nieśmiałe do zabrania głosu, ale pamiętaj o tym, że udział w dyskusji powinien być dobrowolny.
- ▶ Stwórz przestrzeń, w której uczestnicy będą mogli uczyć się od siebie nawzajem. Pokaż, że warto szanować różne opinie i że każda z nich jest ważna.
- ▶ Wykorzystuj przykłady. Zachęć uczestników do podawania przykładów z ich otoczenia. Na wypadek gdyby brakowało im pomysłów, miej przygotowane historie ze współczesnych czasów.
- ▶ Mówiąc o indywidualnej historii, unikaj uproszczeń, spekulacji i uogólnień.
- ▶ Jeżeli to możliwe (szczególnie z uwagi na czas), zadaj uczestnikom dodatkowe pytania podsumowujące współpracę w ich grupach roboczych: *jak przebiegała współpraca?*; *czy trudno było podjąć wspólne decyzje?*; *czy każdy ma poczucie, że w pełni uczestniczył w pracy grupy?*. Współpraca w zespole jest bowiem ważnym elementem procesu edukacyjnego.

Metody podziału na małe grupy robocze

W związku z tym, że praca w małych grupach odgrywa znaczącą rolę podczas zaproponowanych przez nas scenariuszy edukacyjnych postanowiliśmy zebrać kilka ciekawych pomysłów na podział grupy na małe grupy robocze. Głównym powodem, dla którego proponujemy taką właśnie metodologię, jest to, że praca w małych grupach daje wszystkim uczestnikom możliwość aktywnego uczestnictwa, stwarzając przestrzeń do wyrażania własnych opinii. Szczególnie w klasach szkolnych, w których uczniowie dobrze się znają, ważne jest, by grupy tworzone były losowo. Poniższe opisy to kilka wypróbowanych przez nas metod.

- ▶ Zachęcamy do ich modyfikacji oraz wypracowywania własnych pomysłów.

Sznurki

Przygotuj około 20-centymetrowe sznurki w liczbie odpowiadającej liczbie wszystkich uczestników warsztatu. Następnie zwiąż sznurki w supły przy jednym z ich końców – liczba sznurków związanych w jeden supeł powinna być równa docelowej liczbie uczestników małej grupy roboczej. Na przykład: jeżeli mamy 20 uczestników i chcemy mieć 4 grupy 5-osobowe, przygotowujemy 20 sznurków i wiążemy je razem po 5. Po przygotowaniu sznurków dla każdej grupy roboczej weź je do jednej ręki, trzymając w dłoni wszystkie supły, tak by były one niewidoczne dla uczestników. Poproś każdą osobę o złapanie końca jednego ze sznurków.

- ▶ Uczestnicy dzielą się na grupy według połączonych ze sobą w supły sznurków.

Atomy

Poproś uczestników, aby chodzili swobodnie po sali („jak atomy”). Wy tłumacz im, że za każdym razem, gdy powiesz określoną liczbę, powinni stworzyć małą grupę o liczbie osób wskazanej przez ciebie. Przykładowo: wszyscy chodzą po sali przez kilka sekund, mówisz głośno „trzy”, a wtedy uczestnicy jak najszybciej tworzą grupy 3-osobowe. Sprawdź, czy wszystkim udało się wykonać zadanie, a następnie poproś uczestników, by ponownie zaczęli przemieszczać się po sali. Podane ćwiczenie powtórz kilka razy, używając różnych liczb. Jako ostatnią podaj liczbę osób, jaką powinny liczyć małe grupy robocze. W tej metodzie można również wykorzystać muzykę, która jest włączona w czasie gdy uczniowie chodzą po sali i wyciszona, gdy podajemy kolejno liczby.

- ▶ Grupy, które powstały podczas ostatniej „rundy”, są jednocześnie grupami roboczymi gotowymi do dalszej pracy.

Puzzle

Narysuj na kartkach A4 lub A5 różne symbole (mogą być połączone z tematyką warsztatu, choć nie muszą). Na każdej kartce powinien być osobny symbol. Liczba przygotowanych kartek powinna być równa liczbie grup roboczych, którą chcesz uzyskać. Potnij każdą z kartek na tyle części, ilu uczestników powinna liczyć każda z grup roboczych. Zbierz razem wszystkie puzzle i poproś uczestników, by każdy wybrał jeden.

- ▶ Uczestnicy, którzy ułożą wspólnie symbol, tworzą jedną grupę roboczą.

Naklejki

Przygotuj małe karteczki samoprzylepne (tzw. post-ity) albo „cenówki” z narysowanymi na nich kropkami różnych kolorów. Jeżeli chcesz mieć 4 grupy 5-osobowe, przygotuj 5 naklejek z niebieskimi kropkami, 5 z czarnymi, 5 z czerwonymi i 5 z zielonymi (kolory mogą być modyfikowane). Ważne jest, by kropek tego samego koloru było tyle, ile docelowo uczestników jednej grupy roboczej. Poproś uczestników, żeby stanęli lub usiedli w kółku, zamknęli oczy i zachowali ciszę. Przyklej przygotowane naklejki do czoła albo na plecy każdej osoby. Poproś uczestników, by otworzyli oczy i odnaleźli bez mówienia osoby o kropkach tego samego koloru.

- ▶ Uczestnicy o kropkach tego samego koloru tworzą jedną grupę roboczą.

Słownik pojęć

ANTYSEMITYZM

Antysemityzm to postawa wrogości i uprzedzeń wobec Żydów, związana z ich religią, kulturą lub pochodzeniem etnicznym. Zjawisko antysemityzmu jest znane od wieków. Może mieć różne formy. Czasami termin ten uzupełniany jest dodatkowymi określeniami, np. antysemityzm chrześcijański, antysemityzm rasowy, antysemityzm współczesny. Do jego najbardziej popularnych manifestacji w historii należą pogromy - gwałtowne zamieszki skierowane przeciwko ludności żydowskiej, które często podsycane były przez władze państwowe. W czasach współczesnych antysemityzm może mieć także wymiar polityczny. Elementem politycznego antysemityzmu był nacjonalizm, którego zwolennicy często niezgodnie z prawdą oskarżali Żydów o nielojalność wobec państwa. W ekstremalnych przypadkach odmawiali im prawa przynależności do narodów, wśród których żyli.

Antysemityzm był ideologią państwową Trzeciej Rzeszy (1933-1945).

Etymologicznie termin „antysemityzm” oznacza wrogość wobec różnych ludów semickiego pochodzenia. Został on jednak ukuty pod koniec XIX wieku przez niemieckiego agitatora Wilhelma Marra w celu opisania antyżydowskich zażyć, do jakich doszło w Europie Środkowo-Wschodniej. Miał on być bardziej „naukowy” niż używane wówczas pojęcie „nienawiść do Żydów” (niem. Judenhass).

HOLOKAUST

Holokaust to systematyczna, biurokratycznie zaplanowana oraz przeprowadzona przez nazistów i ich sojuszników Zagłada 6 mln Żydów podczas II wojny światowej. Naziści, którzy doszli do władzy w 1933 roku, uważali Germanów za rasę nadrzędną wobec Żydów. Już wówczas więc rozpoczęły się prześladowania. Do ludobójstwa doszło natomiast w okresie wojny (1939-1945). Najbardziej intensywny okres zagłady datuje się pomiędzy kwietniem a listopadem 1942 roku. W ciągu 250 dni zginęło około 2.5 mln Żydów.

Termin „Holokaust” pochodzi z języka greckiego (**holókaustos** - spalony w całości). Mimo pierwotnego sensu nie ma powiązań religijnych w kontekście, o którym mowa. W świeckim użyciu stosowany był często na określenie katastrofy i zniszczenia. Nabrał szczególnego znaczenia w związku z tłumaczeniem i użyciem hebrajskiego słowa „Szoa” (katastrofa, destrukcja), które ma bardziej negatywne konotacje. Pojęcie „Holokaust” jest kwestionowane przez wielu naukowców, głównie teologów żydowskich. Według ich interpretacji Holokaust jako „ofiara całopalna” podkreśla ofiarowanie i martyrologię.

Po raz pierwszy użył go Amerykanin Morris Cohen w 1944 roku. Mówił on o żydowskich i nie-żydowskich ofiarach Holokaustu, dziś jednak większość historyków używa go jedynie w odniesieniu do Żydów zabitych

przez nazistów i ich sojuszników. Wśród naukowców trwa jednak dyskusja, czy zagładę Romów i Sinti, którzy także byli przez nazistów uznawani za ludzi „podrzędnej” rasy i zabijani, można również określać tym terminem.

OSTATECZNE ROZWIĄZANIE KWESTII ŻYDOWSKIEJ

(niem. Endlösung der Judenfrage)

To eufemistyczna fraza używana przez nazistów do opisanego planu przeprowadzenia systematycznej zagłady Żydów europejskich podczas II wojny światowej. Jego efektem była ostatnia, najbardziej krwawa faza Holokaustu. „Ostateczne rozwiązanie” stanowiło punkt kulminacyjny rozwijającej się przez wiele lat polityki nazistowskiej, nawiązującej do wczesnych pism Hitlera o „potrzebie rozwiązania kwestii żydowskiej w Europie”. Kolejne etapy polegały na masowej emigracji Żydów w latach 30., masowych deportacjach do wyznaczonych miejsc oraz ich zagłady rozpoczętej w 1941 roku. Podczas konferencji w Wannsee (20.01.1942) prezentowane i omawiane były plany „ostatecznego rozwiązania”. Efektem spotkania było wprowadzenie w życie operacji Reinhard, która oznaczała systematyczną eksterminację Żydów Generalnego Gubernatorstwa i masowe mordy w Europie Środkowej i Wschodniej.

IDEOLOGIA NAZISTOWSKA

Ważnym wyznacznikiem ideologii nazistowskiej (narodowo-socjalistycznej) jest przekonanie o wyższości rasy aryjskiej jako „rasy panów”. Jej wyznawcy wierzyli, że naród niemiecki reprezentuje najbardziej czystych rasowo aryjczyków (pochodzących od indoaryjskich plemion starożytnych Indii i Persji). W imię zasady bezpieczeństwa narodowego wzywali oni do eliminacji „rasowo podrzędnych” grup (tj. Żydów, Romów i Sinti oraz Słowian), a także przeciwników politycznych (np. komunistów) z regionów, w których żyli Niemcy. W swojej polityce zagranicznej w latach 30. przewodnictwo partii dążyło do wojny ze Związkiem Radzieckim. Przygotowując się do niej, rząd nazistowski rozwijał zasoby gospodarcze państwa w czasie pokoju. Kierując się swoją ideologią, naziści w czasie wojny planowali eksterminację Żydów, których uważali za wrogów „rasowych”.

Innymi wyznacznikami nazizmu były: scentralizowany rząd pod przywództwem Adolfa Hitlera oraz obrona Niemców w Rzeszy i poza jej granicami przed komunizmem i „żydowskim spiskiem”. W celu stworzenia „Wielkich Niemiec” kraj potrzebował „przestrzeni życiowej” (niem. Lebensraum) zlokalizowanej w Europie Wschodniej.

Popularność nazizmu związana była z przegraną Niemiec w I wojnie światowej, ze sprzeciwem wobec traktatu wersalskiego i kryzysem powojennego państwa. Ideologia tego ruchu została rozwinięta przez Adolfa Hitlera w książce „Mein Kampf”.

OBOZY

Pojęcie „obóz koncentracyjny” po raz pierwszy użyte zostało w stosunku do obozów tworzonych przez Brytyjczyków w południowej Afryce podczas II wojny burskiej (1899-1902).

Niemcy nazistowskie tworzyły obozy koncentracyjne na terenie Rzeszy oraz terytoriów pod swoją kontrolą. Pierwsze z nich powstały w Niemczech po pożarze Reichstagu w 1933 roku. Umieszczano w nich więźniów politycznych i przeciwników reżimu (np. Dachau, Oranienburg). Ich liczba wzrastała w latach 30., kiedy wielu oponentów politycznych było przetrzymywanych bez procesu lub wyroku sądowego.

Naukowcy zajmujący się Holocaustem rozróżniają obozy koncentracyjne i obozy zagłady, które zostały stworzone w celu unicestwienia Żydów europejskich – „ostatecznego rozwiązania”. Dochodziło tam również do eksterminacji innych grup uważanych za „podrzędne” (np. Sinti i Romów czy Słowian). Obozy zagłady, które powstały podczas II wojny światowej to Bełżec, Majdanek, Sobibór, Treblinka i Auschwitz-Birkenau.

Największym obozem koncentracyjnym był Auschwitz. W jego skład wchodziły 3 główne podobozы, których więźniowie byli wykorzystywani do pracy przymusowej. Jednym z nich był Auschwitz-Birkenau, który działał jako obóz zagłady. Obozy umiejscowione były ok. 70 km na zachód od Krakowa, w pobliżu przedwojennej granicy między Polską a Niemcami na Górnym Śląsku, który naziści zajęli, wkraczając do Polski w 1939.

Podobnie jak większość obozów koncentracyjnych w Niemczech Auschwitz I został stworzony jako:

1. więzienie dla „wrogów” reżimu nazistowskiego
2. źródło siły roboczej
3. miejsce eksterminacji grup ludności, które naziści uważali za „zagrożające” bezpieczeństwu Niemiec.

Około 1.1 mln Żydów było deportowanych i zginęło w Auschwitz. Oprócz nich straciło tam życie około 200 tys. innych ofiar, w tym 140-150 tys. Polaków nie-żydowskiego pochodzenia, 23 tys. Romów i Sinti, 15 tys. radzieckich jeńców wojennych oraz 25 tys. osób różnych narodowości (m.in. Rosjan, Litwinów, Czechów, Francuzów, Jugosłowian, Niemców, Austriaków i Włochów).

W obozach zagłady w latach 1941-1945 zginęło 2 mln 730 tys. Żydów, czyli połowa wszystkich europejskich Żydów, którzy ponieśli śmierć podczas II wojny światowej. Umarli nie tylko w obozach, ale także z głodu, chorób i wycieńczenia w gettach, transportach i marszach śmierci po ewakuacji obozów.

YAD VASHEM

Dam [im] miejsce w moim domu i w moich murach oraz imię lepsze od synów i córek, dam im imię [yad vashem] wieczyste i niezniszczalne. (ks. Izajasza, rozdział 56, wers 5)

Yad Vashem to Miejsce Pamięci o Ofiarach i Bohaterach Holokaustu w Jerozolimie. Chroni ono przeszłość od zapomnienia i przekazuje jej znaczenie kolejnym pokoleniom. Założone w 1953 roku jako światowe centrum dokumentacji, badań, edukacji i upamiętnienia Holokaustu jest dziś dynamiczną i otwartą przestrzenią dla międzypokoleniowego i międzynarodowego dialogu.

Od początku swojego powstania Yad Vashem jednym ze swoich głównych działań ustanowiło uhonorowanie osób udzielających pomocy Żydom podczas Holokaustu.

SPRAWIEDLIWI WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA

Pojęcie „Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata” (hebr. Chasidei Umot HaOlam) pochodzi z tradycji żydowskiej. Pierwotnie określano nim osoby nie-żydowskiego pochodzenia, które albo pomagały Żydom w trudnych czasach, albo szanowały główne zasady zapisane w Biblii. Współcześnie termin ten ma węższe znaczenie, które nadało mu Yad Vashem. Określa nim te osoby nie-żydowskiego pochodzenia, które, ryzykując własne życie, pomagały Żydom podczas Holokaustu.

Proces przyznawania odznaczeń rozpoczął się w 1963 roku i trwa do dziś. Zgodnie z zapisem na stronie instytutu będzie trwał tak długo, jak długo będą spływały wnioski, które będą wsparte solidnymi dowodami, które spełniają poniższe warunki.

Yad Vashem określa bowiem cztery główne warunki, które muszą być spełnione, by odznaczenie mogło być przyznane:

1. Aktywny udział w uratowaniu pojedynczego lub kilku Żydów z zagrożenia śmiercią lub deportacją do obozu śmierci.
2. Ryzyko dotyczące życia, wolności lub własności ratującego.
3. Podstawową motywacją była chęć pomocy prześladowanym Żydom, nie zysk lub inne korzyści, takie jak religijna konwersja, adopcja dziecka itp.
4. Istnienie zeznania tych, którym pomagano lub przynajmniej jednoznaczna dokumentacja na temat sposobu i okoliczności ratowania.

Dodatkowo osoba ratująca musi być nie-żydowskiego pochodzenia – Yad Vashem nie nagradza pomocy udzielanej Żydom przez Żydów.

RATUJĄCY Z ZAGŁADY

Naukowcy poszukują odpowiedniego określenia dla ratujących, które nie zależałoby od przyznawanego przez Yad Vashem tytułu. Jednym z pierwszych pojęć opisujących osoby ratujące Żydów z Holocaustu był termin „Nieznani Bohaterowie”, pochodzący z książki Kurta Grossmanna „Nieznani bohaterowie. Ludzie w czarnych czasach Niemiec” (niem. Die unbesungenen Helden. Menschen in Deutschlands dunklen Tagen). Używając go, ratujący z Berlina byli odznaczani przez władze miasta w późnych latach 50. i 60. Miejsce Pamięci Cichych Bohaterów, muzeum powstałe w Berlinie i otwarte dla publiczności w 2008 roku, wprowadziło pojęcie „Milczący Bohater”. W Polsce natomiast Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie posługuje się terminem „Ratujący z Zagłady”, którego i my używamy w naszej publikacji.

Problem polega bowiem na tym, że większość z tych pojęć („Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata”, „Nieznani Bohaterowie”, „Cisi Bohaterowie”) wzbudza normatywne „bohaterskie” skojarzenia. Z drugiej strony, określenia typu „pomagający” czy „ratujący” nie wskazują jednoznacznie na osoby ratujące Żydów podczas II wojny światowej.

TRZECIA RZESZA

„Nazistowskie Niemcy” i „Trzecia Rzesza” to określenia na rządzone przez Adolfa Hitlera i Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotników (NSDAP) Niemcy w latach 1933-1945. Wymyślona przez nazistów nazwa „Trzecia Rzesza” (niem. Drittes Reich) oznaczać miała, że nazistowskie państwo niemieckie jest sukcesorem średniowiecznego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego (962-1806) i Cesarstwa Niemieckiego (1871-1918).

30 stycznia 1933 roku Adolf Hitler został mianowany kanclerzem Niemiec. Początkowo stał na czele koalicyjnego rządu, z którego wkrótce wyeliminowano politycznych partnerów. Nowy rząd wprowadził w kraju totalitaryzm, na drodze sądowej tworząc skoordynowane państwo centralne. W marcu tego samego roku Reichstag nadał dekretem dyktatorską władzę Hitlerowi. 4 lata jej sprawowania pozwoliło mu na odejście od konstytucji weimarskiej. W rezultacie 14 lipca 1933 roku Niemcy stały się państwem monopartyjnym.

Rozpoczęto wprowadzanie w kraju nazistowskiej ideologii i symboliki do publicznej i prywatnej sfery życia. Podręczniki szkolne poprawiano lub pisano na nowo, by głosić pangermańskie marzenie o „Wielkich Niemczech” (niem. Großdeutschland), państwie utworzonym przez nazistowski „naród panów” (niem. Herrenvolk). Nauczyciele, którzy przeciwstawiali się programowej nazyfikacji, byli zwalniani.

Ponadto, aby wymusić posłuszeństwo wobec państwa, naziści utworzyli gestapo - tajną policję państwową, niezależną od władz cywilnych. Sprawowało ono kontrolę nad ludnością niemiecką, mając do dyspozycji 100 tys. szpiegów i informatorów. W ten sposób inwigilowało społeczeństwo w poszukiwaniu krytykujących nazizm i dysydentów.

SS

(niem. Schutzstaffel)

SS to główna organizacja nazistowska podległa Hitlerowi i NSDAP. Początkowo mała paramilitarna formacja urosła w potężną siłę. Służyła NSDAP jako „eskadra ochronna” i potrafiła wywrzeć polityczny nacisk na równi z Wehrmachtem (regularnymi siłami zbrojnymi Niemiec), skupiając prawie milion ludzi (zarówno na liniach frontu, jak i w policji politycznej). Zbudowana na ideologii nazistowskiej, pod dowództwem Heinricha Himmlera odpowiedzialna była za wiele wyjątkowo okrutnych zbrodni przeciwko ludzkości, jakich dopuścili się naziści w czasie II wojny światowej. Członkowie SS mieli stanowić elitę podbitej przez Hitlera Europy.

ŻYDZI

Pojęcie „Żyd” może oznaczać narodowość lub/i religię albo kulturę. Istnieją różne jego definicje, w zależności od tego, czy rozpatrywany jest religijny lub narodowy jego charakter oraz w zależności od kierunków judaizmu. Zazwyczaj za Żydów uważa się tych, którzy urodzili się w żydowskiej rodzinie i mają żydowskich przodków (matkę albo kogoś z jej strony) i tych, którzy przeszli konwersję na judaizm.

Według nazistów natomiast Żydem była każda osoba, w której żyłach płynęła „żydowska krew”. Wystarczyło więc, że miała przodków żydowskiego pochodzenia, a jej inne przekonania lub wiara nie miały znaczenia.

ŻYDZI W NIEMCZECH

Przed 1930 rokiem w Niemczech mieszkało 500 tys. Żydów, co stanowiło 0,8% populacji kraju. Społeczność ta była jedną z najstarszych w ówczesnej Europie i, w przeciwieństwie do mniejszości żydowskiej ze wschodniej części kontynentu, silnie zintegrowana z resztą społeczeństwa. Fenomen mieszanych małżeństw, zwłaszcza w dużych miastach, spotykany był na szeroką skalę. Szacuje się, że w 1932 roku 3 na 10 małżeństw niemieckich Żydów zawieranych było z osobami nie-żydowskiego pochodzenia.

W okresie między dojściem Hitlera do władzy (1933 r.) a wybuchem wojny (1939 r.) ponad połowie niemieckich Żydów (ok. 270-300 tys.) udało się wyjechać za granicę. W wyniku tego liczbę Żydów (zdefiniowanych przez nazistowskie prawo) w całych Niemczech szacowano na 164 tys. osób, które w tamtym czasie stanowiły grupę wyizolowanych i ubogich ludzi, głównie w podeszłym wieku. Jesienią 1941 roku naziści rozpoczęli deportacje niemieckich Żydów „na Wschód”. 23 października zakazali im dalszej emigracji. Tym samym Niemcy stały się śmiertelną pułapką dla wszystkich Żydów, którzy nie wyjechali wcześniej. Od tamtej pory jedyną możliwością, aby uniknąć deportacji, poza popełnieniem samobójstwa, było pozostanie w ukryciu.

ŻYDZI W POLSCE

Przed II wojną światową mniejszość żydowska w Polsce była największą w całej Europie. Szacuje się, że w 1939 roku ponad 3.4 mln obywateli naszego kraju było pochodzenia żydowskiego, co stanowiło około 10% całej populacji. Większość z nich (77%) mieszkała w miastach, w samej Warszawie około 30%. Co więcej, polscy Żydzi silnie identyfikowali się ze swoją społecznością. W 1931 roku w ostatnim spisie powszechnym przeprowadzonym w Polsce przed wojną około 85% z nich jako język ojczysty wskazało jidysz albo hebrajski.

Wszystkie te czynniki – duża koncentracja ludności żydowskiej w Polsce, zwłaszcza w polskich miastach i ich separacja – miały decydujący wpływ na wprowadzenie narzędzi nazistowskiej polityki eksterminacyjnej. Dodatkowym wyjaśnieniem dla tego rozwiązania była możliwość utrzymania największych zbrodni z dala od niemieckiego społeczeństwa. W wyniku polityki III Rzeszy Polska pod okupacją nazistowską stała się wielkim cmentarzem europejskich Żydów z milionami ofiar z całego kontynentu, w tym 90% z Polski.

DROHOBYCZ

Miasto leży w zachodniej części Ukrainy, w Karpatach. Przed wojną należało do II Rzeczypospolitej i było zamieszkane przez 39 tys. osób. Kiedy w jego okolicy odkryto znaczące złoża ropy naftowej, stało się ważnym centrum przemysłu naftowego i gazowego. W 1939 roku ludność miasta liczyła 34 600 mieszkańców, w tym: 26,3% Ukraińców, 33,2% Polaków i 39,9% Żydów.

We wrześniu 1939 roku miasto zostało włączone do Ukraińskiej SRR. Po ataku Niemiec na Związek Radziecki w 1941 roku rozpoczęła się nazistowska okupacja Drohobycza. Utworzono getto (zlikwidowane w 1943 roku) i prześladowano znaczną część społeczności żydowskiej. Po wojnie zgodnie z decyzjami o granicach podjętymi podczas konferencji aliantów ► **patrz Powojenna zmiana granic**; miasto ponownie włączono do Ukraińskiej SRR, a polską ludność wysiedlono. Wielu mieszkańców znalazło nowy dom w zachodniej Polsce, w dawnych Niemczech Wschodnich.

BRESLAU

(dzisiejszy Wrocław)

Przed II wojną światową Breslau był stolicą pruskiej prowincji Dolny Śląsk. Zamieszkiwało go 600 tys. osób, co czyniło go największym miastem we wschodnich Niemczech. Po dojściu Hitlera do władzy rozpoczęto prześladowania jego oponentów, w tym socjalistów, komunistów i przedstawicieli związków zawodowych. Na Dolnym Śląsku naziści cieszyli się dużym poparciem. Gmina żydowska liczyła 20 tys. członków, jednak wielu z nich wyemigrowało już w latach 30., przeczuwając nadchodzące niebezpieczeństwo. Ci, którzy nie zdołali uciec przed dyktaturą, zostali deportowani (głównie do Kowna, Terezina, Auschwitz-Birkenau) i zamordowani w obozach.

Działania wojenne nie dotknęły miasta aż do roku 1945, kiedy w reakcji na atak Armii Czerwonej, Breslau ogłoszono twierdzą. Jego oblężenie trwało trzy miesiące. Wówczas zginęło tysiące osób, a połowa miasta została zniszczona. Po kapitulacji 8 maja i w wyniku konferencji w Poczdamie w sierpniu 1945 roku miasto znalazło się pod polską administracją. Niemieccy mieszkańcy uciekli lub zostali zmuszeni do opuszczenia Polski. Breslau zasiedlili na nowo głównie migranci z centralnej części kraju oraz Polacy przesiedleni z ziem włączonych do Związku Radzieckiego ► **patrz Powojenna zmiana granic**.. Ludność miasta została niemal całkowicie wymieniona, choć nie można zapominać, że przed rokiem 1939 mieszkała tam mniejszość polska. Przedwojenną liczbę mieszkańców miasto osiągnęło dopiero w latach 80.

POWOJENNA ZMIANA GRANIC

W rezultacie konferencji aliantów w Teheranie, Jałcie i Poczdamie zapanował w powojennej Europie nowy porządek. Poza decyzją o podziale Niemiec na cztery strefy okupacyjne, główne zmiany dotyczyły wytyczenia nowych granic na starym kontynencie. Cofnięto aneksje Niemiec nazistowskich dokonane przed wojną i w trakcie jej trwania (Kraj Sudecki, Alzacja i Lotaryngia, zachodnia Polska oraz Austria). Wschodnia granica Niemiec została przesunięta na zachód i ustalona na Odrze i Nysie, co oznaczało zmniejszenie powierzchni kraju o 25%. Dawne Prusy Wschodnie podzielono między Polskę a Związek Radziecki, a Wolne Miasto Gdańsk trafiło pod polską administrację. Ludność niemiecka została wysiedlona. Szacuje się, że 7 mln ludzi opuściło tereny na wschód od Odry i Nysy. Niemcy musieli również opuścić Czechosłowację, Węgry, Rumunię i Związek Radziecki.

Wschodnia granica Polski została przesunięta na Zachód, a dawne jej obszary przyłączono do Ukraińskiej, Białoruskiej i Litewskiej SRR. W rezultacie kraj zmienił swój kształt i rozmiar. Ludność została przesiedlona. Szacuje się, że 1 mln 100 tys. osób musiało opuścić tereny, które przed wojną wchodziły w skład Polski. Wiele z nich osiedliło się w dawnych prowincjach niemieckich: na Śląsku, na Pomorzu, we wschodniej Brandenburgii i w Prusach Wschodnich. Pomysł stworzenia jednorodnych etnicznie państw w Europie Środkowo-Wschodniej doprowadził do przesiedleń innych narodów, które zamieszkiwały terytorium przedwojennej Polski, np. Ukraińców czy Czechów.

